

Bethlen Gábor és Európa

Szerkesztette Kármán Gábor és Kees Teszelszky

Budapest

2013

A kutatást és a könyv megjelenését az
Országos Tudományos Kutatási Alapprogramok
NK 81948 számú kutatási programja támogatta.

Az ELTE BTK Középkori és Kora Újkori Magyar Történeti Tanszéke
és a Transylvania Emlékeiért Tudományos Egyesület közös kiadványa.

© Almási Gábor, Cziráki Zsuzsanna, G. Etényi Nóra,
Kármán Gábor, Papp Sándor, Szabó Péter, Kees Teszelszky,
R. Várkonyi Ágnes, Varsányi Krisztina, 2013

A kiadásért felel Horn Ildikó

A borítón Bethlen Gábor és Pfalzi Frigyes,
Claes Jansz. Visscher metszete (British Museum)

A borítót tervezte Vörös Zsolt

ISBN 978-963-284-416-9

Komáromi Nyomda és Kiadó Kft.

MAGYARORSZÁG ÉS ERDÉLY KÉPE NÉMETALFÖLDÖN A BOCSKAI-FELKELÉS ÉS BETHLEN GÁBOR HADJÁRATAI IDEJÉN 1604–1626¹

KEES TESZELSZKY

Bevezetés

Bethlen Gábor (1580–1629) 1619 és 1626 között három hadjáratot indított a magyarországi területeken. Az egyenlőtlen harc a református fejedelem és a Habsburg uralkodó, II. Ferdinánd (1578–1637) között erősen felkavarta a nyugat-európai közvéleményt is; így nem meglepő, hogy a fiatal Holland Köztársaságban is fokozatosan nőtt az érdeklődés a közép-európai politikai események iránt. Számtalan levél, röpirat, könyv, kép és nyomtatvány jelent meg a holland és flamand közönség számára ezekben az években.² Az alábbiakban elsősorban e forráscsoportra támaszkodva elemzem a korabeli Magyarország- és Erdély-kép fejlődését és annak nyugat-európai szellemi hátterét, különösen a Holland Köztársaság és a Habsburg-Németalföld területén.³ A vizsgálat időhatárait Bethlen Gábor uralkodása előtti időkre is kiterjesztem, 1604-et véve kezdőpontnak. Nemcsak azt szeretném bemutatni, hogy milyen információt, illetve képet közvetítettek magukról a magyarok a politikai irodalmon és iratokon keresztül, hanem azt is, hogy ezt miképpen használták fel ezt a hollandok saját politikai és történelmi irodalmuk-

¹ A tanulmány az OTKA NK 81948 sz. programja és a Bolyai János Kutatási Ösztöndíj támogatásával készült. Ezuton köszönöm Almási Gábor, Kármán Gábor és Mitropulos Anna alapos lektorálását, valamint Irene Schriersnek a képeket.

² Lásd: Bibliotheek van Nederlandsche pamfletten. Eerste afdeeling. Verzameling van Frederik Muller te Amsterdam / Naar tijdsorde gerangschikt en beschreven door P. A. Tiele. I–III. Amsterdam 1858–1861 (A továbbiakban: Tiele); *W.P.C. Knuttel*: Catalogus van de pamfletten-verzameling berustende in de Koninklijke Bibliotheek, 1486–1853. 1. kötet: 1486–1620. 2. kötet: 1621–1648. Den Haag 1889–1920. (a továbbiakban: Knuttel); *J.F. van Someren*: Bibliotheek der Rijksuniversiteit te Utrecht: Pamfletten niet voorkomende in afzonderlijk gedrukte catalogi der verzamelingen in andere openbare Nederlandsche bibliotheken. Utrecht 1915–1922; *G. van Alphen*: Catalogus der pamfletten van de Bibliotheek der Rijksuniversiteit te Groningen 1542–1853 Groningen 1944; The Early Modern Pamphlets Online, (TEMPO) <http://tempo.idcpublishers.info/protected/> (utolsó elérés: 2012. nov. 7.).

³ *Gindely Antal*: Bethlen Gábor és udvara 1580–1629. Bp. 1890; *Szilágyi Sándor*: Bethlen Gábor és a svéd diplomácia. Bp. 1882; *Nagy László*: Bethlen Gábor a független Magyarországért. Bp. 1969; *Josef V. Polišenský*: The Thirty Years War. Transl. by Robert Evans. Berkeley – Los Angeles 1971; *Benda Kálmán*: Diplomáciai szervezet és diplomaták Erdélyben Bethlen Gábor korában. Századok 115. (1981) 725–730; *Piri Zoltán*: Bethlen Gábor fejedelem útja a hágai szövetségbe. Történelmi Szemle 41. (1999: 1–2. sz.) 157–176.

ban. Vizsgálatomat kiterjesztem a holland sajtó Európában játszott közvetítő szerepére, vagyis arra kérdésre, hogy a Magyarországról gyűjtött információk és az ezekből kirajzolódó kép hogyan változott és hagyományozódott tovább. Így nem csupán a kora újkori magyar kora újkori Magyarországon kirajzolódó nemzeti identitások kérdését érintem, hanem kitérek a kora újkori Magyarország európai politikai jelenlétének kontextusára és kulturális hátterére is.

A németalföldi információpiac és a holland külpolitika

Az Erdély- és Magyarország-kép, illetve annak fejlődése nemcsak a kora újkori holland–magyar kapcsolatok szempontjából fontos. A korabeli politikai, vallási és gazdasági eseményekről szóló információ a XVI–XVII. század fordulóján nagyon fontos kereskedelmi tárgy lett Európában. Az európai információpiacon döntő szerepet játszottak a holland „információügynökök” (*information brokers*), akik általában kereskedők, lelkészek, diplomataik vagy írók voltak.⁴ Hollandia, különösen pedig Amszterdam szó szerint európai sajtóközpont lett, aminek köszönhetően egyre nőtt a hollandok hatalma és befolyása az európai diplomáciában.⁵ A Holland Köztársaság a holland–spanyol fegyverszüneti megállapodás után (1609) jutott domináns szerephez az európai hatalmak között: Hága lett a nemzetközi kálvinizmus politikai központja.⁶ A holland információügynökök a világ összes pontjáról villámgyorsan küldték (pénzért) a fontos híreket és a releváns információkat Hollandiába, az ottani ügynökök pedig átdolgozták vagy átírták a nyersanyagot és úgy küldték tovább Európa minden szegletébe a fizető olvasóknak. Ezért a holland ügynökök fontos és döntő szerepet játszottak a kora újkori Magyarország és Erdély képének formálásában és alakításában is.

⁴ Brinda Charry – Gitanjali Shahani (ed.): *Emissaries in Early Modern Literature and Culture: Mediation, Transmission, Traffic, 1550–1700*. Farnham – Burlington 2009. 95–129; Marika Keblusek – H. Cools – B. Noldus (ed.): *Your Humble Servant: Agents in Early Modern Europe*. Hilversum 2006; Marika Keblusek: *Cultural and Political Brokerage in Seventeenth-Century England: The Case of Balthazar Gerbier*. In: *Dutch and Flemish artists in Britain 1550–1800*. Ed. by J. Roding – E. J. Sluijter – B. Westerweel. Leiden 2003. 73–81; Craig E. Harline: *Pamphlets, Printing, and Political Culture in the Early Dutch Republic*. Dordrecht 1987.

⁵ D. H. Couvé: *Van couranten en courantiers uit de zeventiende en achttiende eeuw*. Amsterdam 1951. 5–13; Maarten Schneider: *De Nederlandse krant: van 'Nieuwstydinghe' tot dagbladconcentratie*. Amsterdam 1968. 32–62; Geoffrey Parker: *De opstand in de Nederlanden en de polarisatie van de internationale politiek*. In: *De algemene crisis van de zeventiende eeuw*. Red. Geoffrey Parker – Lesley M. Smith. Haarlem 1980. (Eredeti cím: *The General Crisis of the Seventeenth Century*.) 51–70. Lásd még: <http://kranten.kb.nl/> (2013.01.02).

⁶ Heinz Schilling: *Konfessionalisierung und Staatsinteressen: Internationale Beziehungen 1559–1660*. (Handbuch der Geschichte der internationalen Beziehungen 2.) Paderborn 2007. 107–119, 292–317.

Az országba bekerült nagy mennyiségű információ nagyban hozzájárult a politikai diskurzus fejlődéséhez Hollandiában. A politikai vita a nemzeti és nemzetközi politika különböző irányairól, akárcsak Európa más területein, providencialista keretekben folyt.⁷ E gondolkodás a lutheranizmusból és a kálvinizmusból eredt, legfontosabb eszméinek a nemzeti kiválasztottság-tudat, a nemzeti szuverenitás, illetve a Gondviselésre hagyatkozás számítottak, amelyből az utóbbi legitimálta az előbbieket. A nemzet sorsának Gondviselésre hagyatottságát a nemzet történelmének tudatos tanulmányozása révén vélték megismerhetőnek.

Ebben a gondolkodásban a történelem felfogás is nagyon fontos szerepet játszott, mert a gondolkodók ezzel a képpel legitimálták politikai céljaikat hazájukban és külföldön egyaránt.⁸ A Gondviselésre hagyatkozás elve ösztönözte a kora újkori történészek munkáját, hiszen adott esetben nekik kellett legitimálni egy felkelést az uralkodó ellen. A holland népről mint Isten által kiválasztott nemzetről szóló toposz domináns lett abban a történelmi irodalomban, amely legitimálta a Habsburg-ellenes németalföldi felkelést és a Spanyolország elleni háborút.⁹ Ennek egy példáját Hugo Grotius történelmi munkássága szolgáltatja, aki rekonstruálta a holland őstörténetet.¹⁰ Grotius hangsúlyozta a holland nép szuverenitásának régi gyökereit és Gondviselés adta célját, amely szerint védelmeznie kell a protestáns vallást Európában. A providencialista gondolkodás adott keretet a holland információügynökök munkásságának is, ami nem csoda, hiszen sokan közülük teológiát is tanultak az egyetemen.

A németalföldi politikai rendszer bonyolult és decentralizált jellege miatt a holland történetírók és információügynökök a Holland Köztársaság külpolitikájának alakulásában is fontos szerepet játszottak.¹¹ A köztársaság külpolitikai stra-

⁷ „It was a set of ideological spectacles through which individuals of all social levels and from all positions on the confessional spectrum were apt to view their universe, an invisible prism which helped them to focus the refractory meanings of both petty and perplex events.” *Alexandra Walsham*: Providence in Early Modern England. Oxford 1999. 2–3; *Tobias Gregory*: From Many Gods to One: Divine Action in Renaissance Epic. London 2006. 19–20. *Trencsényi Balázs*: Patriotism and Elect Nationhood in Early Modern Hungarian Political Discourse. In: Whose Love of Which Country? Composite States, National Histories and Patriotic Discourses in Early Modern East Central Europe. Ed. by Balázs Trencsényi – Márton Zászkaliczky. Leiden – Boston 2010. 499–500.

⁸ *Jacob Soll*: Publishing the Prince. History Reading and the Birth of Political Criticism. Ann Arbor 2005. 20–48.

⁹ *Benjamin Schmidt*: Innocence Abroad: The Dutch Imagination and the Representation of the New World, C. 1570–1670. (Dissertation) Ann Arbor 1994. 10–34.

¹⁰ *Hugo Grotius*: Liber de Antiquitate Reipublica Batavicae. Leiden 1610.

¹¹ *Guido de Bruin*: Geheimhouding en verraad: de geheimhouding van staatszaken ten tijde van de Republiek (1600–1750). Den Haag 1991; *Combertus Willem van Pot*: Handboek van het Nederlandse staatsrecht. 15. ed. Deventer 2006. 125–127; 500 jaren Staten-Generaal in

tégiáját formálisan a holland országgyűlés (Staten-Generaal) határozta meg. A hét németalföldi tartomány képviselői Hága városában, egy régi vadászkastélyban gyűltek össze, ahol már a középkor óta az országgyűléseket tartották. Köztük a leggazdagabb és legsűrűbben lakott „Holland” vagy Hollandia volt a legbefolyásosabb. A tartományi képviselők a nagyobb városokból származtak. A legnagyobb és leggazdagabb város Amszterdam volt, de Holland tartományán belül is volt ellentét a különböző városok, például Leiden, Hága és Amszterdam között.

Az országgyűlés mellett az országnak volt még két helytartója, vagy másképpen kormányzója is, mindkettő az Orániai házból. Az egyik Hollandot, Zeelandot, Utrechtet, Gelderlandot és Overijsselt igazgatta, a másik irányítása alá pedig Friesland, Groningen és Drenthe tartozott. Az első helytartó volt Németalföld legfontosabb hivatalnoka és hadvezére. Mint köztisztviselő, formálisan az országgyűlés fennhatósága alá tartozott, ennek ellenére tekintélyes informális hatalommal rendelkezett, főleg a külpolitikában, melyben nagy szerepet játszottak rokoni kapcsolatai az egyes külföldi uralkodó családokkal. Például Móric herceg 1621-ben unokaöccsét, V. Frigyst, Csehország „téli királyát” Hágába hívta (a fehérhegyi csata (1620) után), aki aztán 1631-ig ott élt. A másik helytartónak is volt politikai szerepe (de ennél jelentéktelenebb), főként a távolság miatt, hiszen az ő rezidenciája északon, Leeuwardenben volt. Az ország második hivatalnoka az úgynevezett „Landsadvocaat” (államügyész, később: „Raadpensionaris”) volt, aki az országgyűlés döntéseit készítette elő. A Landsadvocaat kezelte a diplomáciai levelezést és öntötte formába a követi utasításokat.¹²

Egy olyan bonyolult politikai rendszerben, mint a holland, az információszerzésnek központi szerep jutott. Sok helyre és számos politikai réteghez kellett eljuttatni a külpolitika híreit, ez a politikai rendszeren belüli legitimáció szempontjából is lényeges volt. Hivatalosan minden külkapcsolatot az országgyűlés és az államügyész tartott kézben.¹³ A mindennapi politikában az országgyűlés külpolitikai döntéseit a pénz és az információ határozta meg. Ahogy említettem, a holland követeket az országgyűlés küldte, annak költségeit pedig a különböző tartományok állták, így közvetlenül tudták befolyásolni „saját” követüket, akiktől az országgyűlést megkerülve is kaphattak olyan információt, amit másnak nem küldött meg. Az Isztambulba vagy a német területekre küldött követeket például Holland tartomány fizette, így Cornelis

de Nederlanden. Van statenvergadering tot volksvertegenwoordiging. Ed. by S. J. Fockema Andreae – H. Hardenberg. Assen 1964. 170–240.

¹² Nationaal Archief, Den Haag (a továbbiakban NL-HaNA), Johan van Oldenbarnevelt, nummer toegang 3.01.14, inventarisnummer 4. (többek között *missives* Cornelis Haga isztambuli holland követnek és Pieter Cornelisz. Brederode heidelbergi holland követnek, 1614).

¹³ *Van Pot, C.W.*: Handboek i. m. 125–127.

Hagát Konstantinápolyban és Pieter van Brederodét Heidelbergben, a németalföldi külpolitika két igen jelentős figuráját is.¹⁴ Ezek a követek leveleket (*missives*) küldtek az országgyűlésnek, de saját tartományukkal, az államügyéssel, a helytartókkal, más politikusokkal, kereskedőkkel, tudósokkal és egymással is leveleztek.¹⁵ Haga esetében előfordult, hogy közlendőjét röpirat vagy újság formájában juttatta el a holland vagy külföldi közönséghez,¹⁶ és Brederode is több legitimáló szöveget terjesztett kézírásban és nyomtatásban.¹⁷ A fent em-

¹⁴ NL-HaNA, Staten van Holland na 1572, 3.01.04.01, inv.nr. 1383f (A „Staten van Holland” által fizetett követek fizetése, kondíciók, problémák a követek elküldésével és államszerződések más országokkal, többek között Haga és Brederode kapcsán, 1616–1624, 1629, 1636). Brederode beavatkozott Haga konstantinápolyi követségébe is, több levélben tanácsot adott a konstantinápolyi diplomatának, mit kellene tennie a Portán. Azzal is foglalkozott, mi lesz a protestáns német választófejedelmek reakciója az oszmánokhoz küldött holland követségre. NL-HaNA, Staten Generaal, nr. toegang 1.01.02, inv. nr. 6016 (1602–1616).

¹⁵ Brederode követjelentéseit lásd: NL-HaNA, Staten Generaal, nr. toegang 1.01.02, inv. nr. 6016–6024 (követjelentések 1602-től 1637-ig az országgyűlésnek, közte sok Magyarországra vonatkozó anyaggal).

¹⁶ Lásd Haga követségének részletes leírását, leveleinek fordításával együtt: VVaerachtich verhael, belanghende de aenkomste tot Constantinoplen, van den ambassadeur der edele moghende Heeren Staten Generael van de Vereenighde Nederlanden: midtsgaders het goede tractement ende onthael den selven Heere Ambassadeur Cornelis Haga, met zijn gheselschap, aldaer ten hove aengedaen, ende de groote vryheden by hem aldaer verkregen. [Alkmaar] 1612. (Knuttel 1929, 1930, 1931); Waerachtich verhael, van die notabele gheschiedenissen onlangs tot Constantinopel ghebeurt. Den Haag 1622. (Knuttel 3324) Ez megjelent angolul is: A true declaration of the arriual of Cornelius Haga (with others that accompanied him) ambassadour for the generall states of the vnited Netherlands, at the great citie of Constantinople. Together with the entertainment vnto them giuen, by the Turke, when they came to his palace, and what priuiledges were by him granted vnto the said vnited Prouinces. And also, the copie of certaine letters, sent vnto the said states of the Netherlands, from Constantinople. Faithfully translated out of the Dutch copie. London 1613. British Library, 001560241.

¹⁷ Brederode anonim röpirata: [*Pieter Brederode*]: Repraesentatio pacis generalis inter orbis Christiani reges principes et status, pontificum et sedis Romanae sollicitudine procuratae. S.l. 1608. VD17 12:108854A. Ez a munka már 1605 végén létezett kéziratban, Brederode átadta Iohannes Bocatiusnak, Bocskai követének 1605 decemberben. Lásd: *Kees Teszelszky*: Üzenet az utazótáskából: Kora újkori diplomáciai kapcsolatok Németalföld és Magyarország között a Bocskai-felkelés alatt. In: *Portré és imázs: Politikai propaganda és reprezentáció a kora újkorban*. Szerk. Horn Ildikó – G. Etényi Nóra. Bp. 2008. 145. Nagyon valószínű, hogy Brederode a szerzője több hasonló röpiratnak: Foederatorum Inferioris Germaniae defensio secunda contra calumniam de invasis et usurpatis in Imperium. S.l. 1607, 1608, Foederatorum Inferioris Germaniae Defensio Tertia, Contra Calumniam Pacis Perturbatae et penitus reiectae. S.l. 1608. Lásd még: *Uwe Sibeth*: Der „Friede” als Forsetzung des Krieges mit anderen Mitteln. Zur Repraesentatio pacis generalis (1607) des Pieter Cornelisz. Brederode. In: *Wege der Neuzeit. Festschrift für Heinz Schilling zum 65. Geburtstag*. Hrsg. von Stefan Ehrenpreis – Ute Lotz-Heumann – Olaf Mörke – Luise Schorn-Schütte. Berlin 2007. 484. Ezeket az írásokat 1607 előtt már terjeszték kéziratban: DEFENSIO Foederatorum Inferioris

lített diplomaták, Haga és Brederode távolról is jelentős szerepet játszottak a holland külpolitikában.¹⁸

A Bocskai-felkelés korszaka (1604–1606)

A németalföldi kultúrában a középkor óta gyakran találkozhatunk Magyarország képével. Magyarország és a magyarok nemcsak mint távoli ország és egzotikus nép vannak jelen már a középkori epikus irodalom óta (meglepően pozitívan),¹⁹ hanem később a fejlődő kora újkori nemzeti identitás alkotó elemeként is.

A tekintélyes holland humanista, Cornelius Aurelius írt először a holland–magyar rokonságról az úgynevezett *Divisiekronek*ben („részekre osztott krónika”), amely 1515 körül keletkezett.²⁰ Aurelius a holland őshazát Magyarországra helyezi és a holland nemzet mítikus ősapját (Battus) egy magyarban találja meg, aki a hollandok őseinek, a „Bataven”-eknek volt az ősapja.²¹ Aurelius őstörténetét később mint „batáv mítoszt” emlegették. Valószínűleg a távoli keresztény királyság képe miatt alkotta Aurelius ezt a mítoszt a holland–magyar rokonságról. A jellegtelen holland nép, a mocsaras Rajna-delta lakói Európa peremén a magyar–holland rokonság révén kapott dicsőséges múltat. A holland humanista büszkén mutatta be az elképzelt kapcsolatot az Európa közepén fekvő hatalmas keresztény királysággal. Népszerű krónikája a 16. század folyamán és a 17. század elején alapkövévé vált a kora újkori holland nemzetiidentitás-konstrukciónak.²²

Germaniae contra camumnis, et artes Romano-Hispanicas: quibus illi velut seditiosi, Rebelles, et sacri Imperii hostes Turcis deteriores diffamantur, ipsumque Imperium ad eosdem cummunib. Armis domandos, et sub jugum Romano-Hispanicum reducendos cum summo ejus dem periculo excitatur 20. 7bris 1604. BHStA Kasten Schwarz 16712. fol. 1. Ezt az adatot Zászkaliczky Mártonnak köszönöm.

¹⁸ Brederode beavatkozott Haga konstantinápolyi követségébe is, több levélben tanácsot adott a konstantinápolyi diplomatának, mit kellene tennie a Portán. Azzal is foglalkozott, mi lesz a protestáns német választófejedelmek reakciója az oszmánokhoz küldött holland követségre. NL-HaNA, Staten Generaal, nr. toegang 1.01.02, inv. nr. 6016 (1602–1616).

¹⁹ Repertorium van eigennamen in Middel Nederlandse literaire teksten. Ed. Willem Kuiper – Hella Hendriks – Sasja Koetsier. Amsterdam 1993–2011. <http://cf.hum.uva.nl/dsp/scriptamanent/remlt/H.pdf> (utolsó letöltés 2012. febr. 1.).

²⁰ *Fred van Lieburg*: Hungary and the Batavian myth. In: *Acta Ethnographica Hungarica* 49. (2004) 151–160.

²¹ *Cornelis Aurelius*: Die cronycke van Hollandt Zeelandt en Vrieslant... Leiden 1517. fol. vii.

²² *Ivo Schöffer*: The Batavian Myth during the Sixteenth and Seventeenth Centuries. In: *Britain and the Netherlands. V. Some Political Mythologies. Papers Delivered to the Fifth Anglo-Dutch Historical Conference*. Ed. by J. S. Bromley – E. H. Kossmann. The Hague 1975. 78–101; *Karin Tilmans*: Aurelius en de Divisiekronek van 1517: Hagiografie en humanisme in Holland in de tijd van Erasmus. Hilversum 1988; *Simon Schama*: The Embarrassment of Riches: An Interpretation of Dutch Culture in the Seventeenth Century. New York 1987. 72.

1515 után több kiadásban is megjelent, még franciára is lefordították menekült hugenották számára, hogy azok is megismerkedhessenek a holland történelemmel. Bár 1610-ben Hugo Grotius is felhasználta a már említett könyvében a batáv mítoszt, hogy a holland alkotmány ősi gyökereit bebizonyíthassa, a panoniai származásról már nem szólt.²³ A magyarországi vonatkozásokat csak az egyik 1620-as, gimnazistáknak szánt kiadásban törölték Aurelius könyvéből, amikor az új humanista történelemszemlélet alapján az egész szöveget átírták.²⁴ Addig azonban majdnem száz évig élt a magyar–holland rokonság mítosza. A magyarországi vonatkozások még az egyik népszerű 18. századi iskolakönyvben is megjelennek.²⁵

A Bocskai-felkelés fontos esemény volt az európai politikában, mert ez számított az első Habsburg-ellenes küzdelemnek Közép-Európában.²⁶ Annak ellenére, hogy egy hasonló felkelés zajlott Németalföldön is, a magyarországi és erdélyi események nem igazán keltettek nagy érdeklődést Hollandiában: csak egy németről fordított újságban lehetett róla olvasni néhány mondatot.²⁷ Everard van Reydt holland történetíró említi a magyarokat egy röpiratban, amelyet a spanyol–holland béketárgyalások ellen írt 1605-ben. Van Reydt szerint a Habsburg király elnyomja a magyar népet, akárcsak a holland népet elnyomja a spanyol uralkodó.²⁸

²³ Grotius, H.: *De Antiquitate* i. m.

²⁴ Tilmans, K.: Aurelius en de Divisiekronek i. m. 180–182.

²⁵ Chronyke van de geschiedenissen in Holland, Zeeland, en Vriesland, en van de bisschoppen van Utrecht. Amsterdam, 1748–1796 (több kiadás).

²⁶ Gottfried Schramm: *Armed Conflicts in East-Central Europe 1604–1620*. In: *Crown, Church and Estates: Central European Politics in the Sixteenth and Seventeenth Centuries*. Ed. by R.J.W. Evans – T.V. Thomas. London 1991. 176–195; Péter László: *Ius Resistendi* in Hungary. In: *Resistance, Rebellion and Revolution in Hungary and Central Europe: Commemorating 1956*. Ed. by László Péter and Martyn Rady. London 2008. 65; Martyn Rady: „Bocskai, Rebellion and Resistance”. Uo. 63; Kees Teszelszky: *Az ismeretlen korona: Jelentések, szimbólumok és nemzeti identitás*. Pannonhalma 2009. 105–107; *Uő*: Bocskai István követének iratai az európai politika tükrében. In: *Színlelés és rejtőzködés: A kora újkori magyar politika szerepjátékai*. Szerk. Horn Ildikó – G. Etényi Nóra. Bp. 2010. 143–165; *Uő*: *Üzenet az utazótáskából* i. m.; *Uő* – Zászkaliczky Márton: *A Bocskai-felkelés és az európai információhálózatok: Hírek, diplomácia és politikai propaganda, 1604–1606*. Aetas 27. (2012) 49–119.

²⁷ Warachtich verhael vande oorloghen ende gheschiedenissen/ zoo in Polen/ als in Hungarijen ende te Venegien in Italien/ als ooc mede vande groote schade te Graits in Stiermarcken/ door den tempeest van reghen : alles over-ghechreven uit Norenberch den 15 Augusti / na den nieuwen Stijl. Rotterdam 1606. (Knuttel 1340).

²⁸ Ireneus Ammonius [Everard van Reydt]: *Trouhertighe vermaninghe aen het vereenichde Nederlandt, om niet te luysteren na eenige ghestroyde ende versierde vreed-articulen, nu onlangs wtghegaen ende int gheschifte van hant tot hant wtghecopyeert, en naderhandt door eenvoudicheyt inden druck ghebracht*. Antwerpen 1605. (Knuttel 1300.) B2v.

Meglepő ez az alacsony holland érdeklődés Magyarország iránt, hiszen a kálvinista ellenállástan által inspirált Bocskai-felkelést a holland rebellisek diplomatája, Pieter van Brederode is támogatta távolról. Bocatius János tárgyalását Brederodével 1606 februárjában tulajdonképpen az első holland–magyar diplomáciai találkozásnak tekinthetjük.²⁹ A megbeszélés alkalmával Bocatius több olyan iratot is átadott Brederodének, amelyek Európának szánt politikai üzeneteket tartalmaztak.³⁰ Brederode levelezéséből tudjuk, hogy fontosnak tartotta találkozását a magyar követtel.³¹ Nincs azonban bizonyíték arra, hogy Bocskai üzenetét megkapta volna a holland politikai elit vagy esetleg szélesebb közönség a felkelés ideje alatt (1604–1606).

A Bocskai-felkelés politikai üzenete mégis nagy hatással volt a hollandiai Magyarország- és Erdély-kép fejlődésére, és alapvető következményei voltak a Bethlen-korszak alatt. A változás azonban csak a felkelés lezárultával és Bocskai 1606-ban bekövetkező halála után kezdődött és elsősorban a flamand történetíró, Emanuel van Meteren (Meteren, Meteranus, 1535–1612) munkásságával függött össze. Meteren, aki a híres kartográfus, Abraham Ortelius unokaöccse volt, Antwerpenben született.³² Teológiát tanult, mégis kereskedő lett, majd Londonba költözött, ahol a holland kereskedők konzulja lett. Szabadidejében írt egy terjedelmes holland nyelvű könyvet Németalföld történetéről, amely később az egyik legfontosabb, a Holland Köztársaság alapításáról szóló kora újkori mű rangjára tett szert, valamint a spanyol hatalom elleni holland felkelésről is ez számított a legjelentősebb történelmi munkának.³³

Meteren azonban nemcsak a holland eseményekről írt; a magyarországi Elias Bergerhez vagy Révay Péterhez hasonlóan az aktuális európai eseményeket is belevette a németalföldi történelem leírásába.³⁴ A kálvinista Meteren providencialista szempontból írta le a holland történelmet: párhuzamba állította Német-

²⁹ Teszelszky, K.: Bocskai István i. m. 143–165.

³⁰ Teszelszky, K.: Üzenet az utazótáskából i. m. 127–147.

³¹ „... J'avoyis aussi touché quelque chose des affaires de Hongarie, qui ne sont pas de légère importance; et seroit à soushaitter que tous ceux qui ont désir de conserver l'eglise de Dieu, devroyent penser sérieusement aussi bien à cest affaire qu'à celluy de Messeigneurs les Etats, car il est certain que l'Espagnol amasse des gens de tous pais.” Petrus Brederode E. Stöver tanácsosnak (Hanau, 1606. márc. 16.), in: Archives ou correspondance inédite de la maison D'Orange-Nassau. II. 1600–1625. Ed. K. G. Groen van Prinsterer. Den Haag 1858. 367.

³² Repertorium van geschiedschrijvers in Nederland 1500–1800. Ed. E.O.G. Haitsma Mulier – G.A.C. van der Lem. Den Haag 1990. 284–286; *Leendert Brummel*: Twee ballingen's lands tijdens onze opstand tegen Spanje: Hugo Blotius (1534–1608). Emanuel van Meteren (1535–1612). Den Haag 1972; *Wouter Verduyn*: Emanuel van Meteren: bijdrage tot de kennis van zijn leven, zijn tijd en het ontstaan van zijn geschiedwerk. Den Haag 1926.

³³ *Brummel, L.*: Twee ballingen's lands i. m. 171.

³⁴ Lásd Teszelszky, K.: Az ismeretlen korona i. m. 177–232.

alföld és más országok történetét, így tudta a holland múltat és jelent tágabb kontextusba helyezni. Első ránézésre a németalföldi események polgárháborúnak vagy egy legitim király elleni jogtalan felkelésnek tűnhettek, Meterennek azonban sikerült azt összekapcsolnia más fontos 16. századi eseményekkel, így a reformációval és a katolikus hatalommal szembeni protestáns ellenállással, valamint a Habsburg dinasztia zsarnoksága elleni küzdelemmel.³⁵ Ahogy ő fogalmaz, „Németalföld lett a színpada a világ összes véres tragédiájának.”³⁶ Meteren a világtörténelmet a jó és a rossz közötti folyamatos küzdelemre redukálta, ahol az egyik oldalon Isten áll, mellette a holland nemzet és a protestáns világ, a másik oldalon pedig a pápa, oldalán a Habsburg dinasztiával és a spanyol néppel. Hasonló gondolkodásról tesz tanúbizonyságot Brederode is politikai irataiban.³⁷

Nem meglepő tehát, hogy a Bocskai-felkelés is helyet kapott Meteren történelemkönyvében. A második, 1608-as kiadásban – amelyet titokban Amszterdamban is kinyomtattak – Meteren sokat írt a felkelésről.³⁸ Szerinte a holland és a magyar felkelés egymással párhuzamos események voltak, amelyek a Gondviselés emberiséggel kapcsolatos tervének részét képezték.³⁹ A Gondviselés kötötte össze a holland történelmet a magyar sorssal. A fejezet, amelyben Bocskairól van szó, a következő bibliai idézettel kezdődik: „Nobiscum Deus, quis contra nos?” (Ha Isten velünk, ki ellenünk?)⁴⁰

Meteren részletes és aktuális információkat szerzett Londonban Magyarországra és Erdélyre vonatkozó témáival kapcsolatban. De hogyan és kitől szerezte be értesüléseit? Biográfusa és közeli barátja, a lelkész és lelkes történetíró Simon Ruytinck szerint Meteren röpiratokat kért és kapott, jól informált emberekkel beszélt és levelezett, például Hollandiából és más országokból jövő diplomatákkal, politikusokkal, kereskedőkkel és utazókkal – mindenkivel, akivel csak találkozott ebben a világvárosban.⁴¹

³⁵ Vö. Schmidt, B.: Innocence Abroad. i. m. 337–339.

³⁶ Emanuel van Meteren: Commentarien ofte Memorien van-den Nederlandtschen staet, handel, oorloghen ende geschiedenissen van onsen tyden, etc.: Mede vervattende eenige haerder ghebueren handlinghen. / Beschreven door Emanvel van Meteren. Ende by hem voor de tweede ende leste reyse over-sien, verbeterd en de vermeerderd. Oock soo verre ghebrocht totten af-standt van wapenen ende vrede, in 't jaer 1608. [Amsterdam] 1608. „Voor-reden aenden Leser” 3r.

³⁷ [Pieter Brederode]: DEFENSIO i. m., Uő: Repraesentatio i. m., Uő: Foederatorum Inferioris Germaniae defensio secunda i. m., Uő: Foederatorum Inferioris Germaniae Defensio Tertia, i. m.

³⁸ Van Meteren, E.: Commentarien i. m. 101–102.

³⁹ Vö. Trencsényi B.: Patriotism and Elect Nationhood i. m. 499–500.

⁴⁰ Van Meteren, E.: Commentarien i. m. 100. (Róm. 8:31).

⁴¹ Simon Ruytinck: Het leven en sterven van den Eerwaerdigen, vromen en Vermaerden Emanuel van Meteren... In: Emanuel van Meteren: Historien der Nederlanden en haar naburen

A holland szerző egyik fő forrása a leideni kereskedő, diplomata és információs ügynök Daniel van der Meulen (1554–1600) volt,⁴² aki kereskedelmi tevékenységei révén kiterjedt információhálózatotl rendelkezett a protestáns világban és Közép-Európával kapcsolatban is igen tájékozottnak számított.⁴³ Dél-Németalföldről menekült kálvinistaként erősen katolikus- és Habsburg-ellenes volt. Ő látta el az országgyűlést, a landsadvocaatot, a Stadhoudert és a Raad van Statent (az állami tanácsot) friss külföldi hírekkel, mert az ő postaszolgálatja gyorsabb volt, mint a holland diplomáciai posta.⁴⁴ Előfordult, hogy külön tájékoztatást kértek tőle Magyarországról: például a Raad van State titkára, Christiaan Huygens (1551–1624) a magyarországi török háborúról érdeklődött 1593-ban.⁴⁵ Többek között Jacques Bongars francia diplomatával is levelezett Magyarországról és Erdélyről, ebből 312 levél megmaradt a leideni levéltárban.⁴⁶ Bongars összes holland címzettnek küldött levelezése Van der Meulenen keresztül bonyolódott: a holland országgyűléshez és a hágai francia követhez írt leveleit Van der Meulen is megkapta.⁴⁷ Van Meteren több levélben is kért információkat Van der Meulentől és saját könyvéről is írt neki.⁴⁸ Nagyon valószínű, hogy Van Meteren a magyarországi és erdélyi eseményeket Bongars értesülései alapján írta le, amelyeket Van der Meulentől kapott.

A történetíró Van Meteren és a kereskedő Van der Meulen hasonló szerepet játszottak, mint Bocatius, Brederode, Bongars és a francia politikus és történetíró, Jacques de Thou: kulcsfigurái voltak az egész Európára kiterjedő protestáns

oorlogen tot het jaar 1612. Amsterdam 1612. 3v.–4r. Lásd még: *Brummel, L.*: Twee ballingen's lands i. m. 148.

⁴² Brieven en andere bescheiden betreffende Daniël van der Meulen 1584–1600. Ed. Gisela Jongbloet-van Houte (Rijks Geschiedkundige Publicatiën 196.) 's-Gravenhage 1986. LIX–LXXIII.

⁴³ Regionaal Archief Leiden, Daniël van der Meulen en Hester de la Faille, zijn vrouw, nummer toegang 96. (levelezés). Közötte van négy levélmásolat hírekkel, amiket Magyarországról küldtek: NL-LdnRAL, Meulen, Daniël van der, 96, inv. nr. 245, fol. 178 (Székesfehérvárról 1595. április 28., német nyelven), idem, fol. 105 (Győrből 1596, francia nyelven), idem, fol. 58 („Veltlager bei Gran” = tábor Esztergomnál, 1594, német nyelven), inv. nr. 218, fol. 407 (Herr von Schwartzenbürg schreibt den Herr Ungnad auss Raab von 30 Martij 98).

⁴⁴ Brieven en andere bescheiden i. m. LXVI.

⁴⁵ Brieven en andere bescheiden i. m. LXVI (1593.11.08). NL-LdnRAL, Meulen, Daniël van der, 96, inv. nr. 673, fol. 49.

⁴⁶ NL-LdnRAL, Meulen, Daniël van der, 96, inv. nr. 660. (312 levél, 1589–1600).

⁴⁷ Brieven en andere bescheiden i. m. LXIII.

⁴⁸ NL-LdnRAL, Meulen, Daniël van der, 96, inv. nr. 434. (Levelek Emanuel van Meteren Londonból, 1592, 1599, 1592–1599.) Részben kiadva: Z. W. Sneller: Brieven van Emanuel van Meteren en van Pieter Bor. In: *Bijdragen en Mededeelingen van het Historisch Genootschap*. 56. (1935) 261–281.

információhálózatnak.⁴⁹ Meteren valóban információs ügynöknek nevezhető, aki az éppen beszerzett információkat felhasználta és leírta, azt azonban sajnos nem jegyezte fel, hogy honnan vagy kiktől származtak értesülései. Szerencsére több korabeli röpiratra is vissza lehet vezetni az általa leírtakat.

Aureliusszal ellentétben Van Meteren nem írt a holland–magyar rokonságról, azonban új mítoszt teremtett. Amikor a Bocskai-felkelést tárgyalja, Magyarország és Hollandia közös sorsának hangsúlyozásához közös etnikai és nyelvi gyökerekről beszél.⁵⁰ Részletesen ír a Habsburg uralkodó ellen fellázadó Kassa lakosságáról és szászoknak nevezi őket. Meteren szerint ezek a kassai szászok a kelet-németalföldi Szászföldről (Saksenland) vándoroltak oda évszázadokkal azelőtt és még mindig beszéltek hollandul.⁵¹ Így a rebellis magyarok valójában hollandok, akik Hollandiából származnak. Ezzel Van Meteren tulajdonképpen megfordította Aurelius mítoszának tartalmát. Hasonló toposzt találhatunk a holland történetírásban Amerikával kapcsolatban: a spanyolok ellen harcoló indiánok eszerint valójában holland származásúak voltak.⁵² A hollandok szerepe az európai történelemben így még nagyobb és dicsőösebb lett és lehetővé vált, hogy egy kozmikus keretből tekintsenek rá. Magyarország és Erdély képe Van Meteren munkájában növelte a holland nép európai tekintélyét és legitimálta a Habsburg uralkodó elleni németalföldi felkelést.

Van Meteren nemcsak pontos leírást adott a Bocskai-felkelésről, hanem megmagyarázta ideológiai hátterét is. Sok hasonlóságot látott a holland és a magyar események között.⁵³ A holland szerző Bocskait a „haza atyjának” tartotta és egyfajta „vallási szabadságharcként” értelmezte a felkelést. Szerinte a magyarországi lázadás hátterében három dolog állt: 1. a külföldi uralkodóval szembeni elégedetlenség, 2. a kiváltságok védelme, 3. a lelkiismereti szabadság.⁵⁴

Van Meteren tudatosan írt a magyarokról mint a Magyarországon és Erdélyben élő bátor, részben holland származású nemzetről, amely a lelkiismereti szabadságért harcolt és védte kiváltságait egy külföldi zsarnok hatalommal, a Habsburgokkal szemben. Amikor történeti munkája 1608-ban megjelent, a holland országgyűlés éppen intenzív tárgyalásokat folytatott a spanyolokkal az egy évvel később meg is kötött fegyverszünetről. Van Meteren nagyon ellenezte

⁴⁹ Bongarsiusról lásd: *Ruth Kölnendorfer-Fries: Diplomatie und Gelehrtenrepublik: Die Kontakte des französischen Gesandten Jacques Bongars (1554–1612). Tübingen 2009.*

⁵⁰ Jessenius János is felhasználta a holland–magyar–cseh párhuzamot egy II. Mátyás király számára írott beszédében: *Iohannes Jessenius: Ad Matthiam II. Ungariae, Et Boemiae Regem, Archiducem Austriae &c. ... Oratio Inauguralis. Wien 1611. 5. OSZK App. H. 712.*

⁵¹ *Van Meteren, E.: Commentarien i. m. 101.*

⁵² *Schmidt, B.: Innocence Abroad i. m. 359–360.*

⁵³ *Van Meteren, E.: Commentarien i. m. 100r–v, 149r.*

⁵⁴ Uo. 101r–v.

a béketárgyalásokat, ahogy Van der Meulen, Brederode és a már említett Van Reynd is.⁵⁵ A holland hatóságok nem örültek annak, hogy a béketárgyalások idején egyes szerzők negatívan írtak a Habsburg zsarnokságról, ezért egyes békeellenes röpiratokat be is tiltottak. Ez lehet az oka annak, hogy Van Meterennek titokban kellett megjelentetnie a saját könyvét Amszterdamban.⁵⁶ A másik nyilvánvalóan az volt, hogy Van Meteren nagyon részletesen írt a holland–spanyol béketárgyalásokról, államtitkokat fedve fel, amelyeket biztosan németalföldi diplomataktól hallott. A holland hatóságok ellenállása lehet az oka annak, hogy a Bocskai-felkelés nem igazán keltett érdeklődést Hollandiában és a holland állami levéltárban nem találjuk nyomát Brederode magyaroknak nyújtott segítségének. A Magyarországról és Erdélyről alkotott kép érvként szolgált egy Németalföldön belüli politikai vitában, ám ennek az érvnek a holland hatóságok nem örültek.

A Van Meteren-féle Magyarország- és Erdély-kép 1608 után széles körben elterjedt a Holland Köztársaságban és még azon túl is. A könyv a 18. századig több mind húsz kiadásban jelent meg, sőt latinra, angolra, franciára és németre is lefordították.⁵⁷ Csak 1621-ig tizenegyszer adták ki Hollandiában. Kijelenthetjük, hogy a 17. század elején ez volt a hollandok legfontosabb és legterjedelmesebb történeti munkája: a holland háztartásokban csak a Bibliával és Jacob Cats emblematisztikus műveivel lehet sűrűbben találkozni, mint Van Meteren művével.⁵⁸ Még fontosabb tény az, hogy a könyvet az egyszerű olvasóközönség mellett holland politikusok, információügynökök, történetírók, újságírók és lelkészek is információgyűjteményként használták a magyar és erdélyi múlttal és jelennel kapcsolatban. Annak ellenére, hogy nemcsak a magyarokról szól, Van Meteren munkája mégis egyfajta „Magyarország-kézikönyvvé” vált 1608 után. Magyar témákról és a magyarországi történelemről szólva többen idézték ezt a könyvet Hollandiában, mint Antonio Bonfini híres művét, amely ugyanekkoriban jelent meg holland kiadónál először és máig több holland könyvtárban megtalálható.⁵⁹

⁵⁵ Brederode írt egy már említett röpiratot a béketárgyalások ellen: [*Pieter Brederode*]: *Repraesentatio* i. m. Ebben írt a pénzről is, amit a német császár az oszmánok elleni háborúra szedett be, de a protestánsok ellen használt fel. Uo. 38.

⁵⁶ *Verduyn, W.*: Emanuel van Meteren i. m. 208–209.

⁵⁷ A német fordítás megtalálható az ELTE Egyetemi Könyvtárban és a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárában is.

⁵⁸ *Brummel, L.*: *Twee ballingen's lands* i. m. 171.

⁵⁹ *Antonio Bonfini*: *Rervm Vngaricarum decades qvatvor cvm dimidia: his accessere Joan. Sambuci aliquot appendices, & alia: una cum priscorum Regum Vngariæ Decretis*. Hanoviae 1606. Megtalálható a következő könyvtárakban: Universiteitsbibliotheek Leiden (a továbbiakban UB Leiden), Bibliotheek Arnhem, Bibliotheek Rotterdam, Universiteitsbibliotheek Maastricht, Koninlijke Bibliotheek Den Haag.

Az *Album van Kittensteyn* (Kittensteyn albuma) kiváló példa Van Meteren könyvének fogadtatása és a magyar-, illetve erdélyi kép terjesztése szempontjából.⁶⁰ Ez a legrégebbi ismert holland privát röpirat-, újság-, nyomtatvány-, kézirat- és képgyűjtemény, amely majdnem teljes egészében fennmaradt.⁶¹ Az albumot 1613-ban egy delfti polgár, Willem Luytsz van Kittensteyn állította össze a Van Meteren-könyv tartalma és kronológiája alapján, ezért ezt a gyűjteményt egyfajta, a nagyon érdeklődő olvasók számára készült kiegészítésként vagy bővítésként lehet értelmezni.⁶²

Az *Album van Kittensteyn* legalább huszonegy Magyarországhoz vagy Erdélyhez kapcsolódó tételt tartalmaz, és mindegyik ilyen lapon van egy Van Meteren-idézet vagy -lapszám. Közülük tizenhat Magyarországról és híres magyarországi csatárokról készült térkép, részben német munka.⁶³ A térképeken kívül van még három kép Andreas Teuffelről, Zrínyi Miklósról és I. Szulejmánról.⁶⁴ Ezután van még egy kézírásos lap a török korona átadásáról Bocskainak, Van Meteren-lapszámmal együtt, sajnos kép nélkül.⁶⁵ Az utolsó darab egy röpirat

⁶⁰ *Willem Luytsz van Kittensteyn: Spieghel ofte afbeeldingh der Nederlandtsche Geschiedenissen*. Delft. (1613.01.01 – 1613.12.31) (Kézirat). Atlas van Stolk gyűjtemény, Rotterdam, 50442.

⁶¹ Az 570 foliót tartalmazó album most az Atlas van Stolk gyűjtemény része, amely egy hasonló, de későbbi kollekció. Más hasonló gyűjtemények: Atlas Beudeker, British Library és Atlas van der Hagen, Koninklijke Bibliotheek Den Haag.

⁶² *J. C. Nix: De Atlas Van Stolk. Een verzameling historieprenten over de vaderlandse geschiedenis*. Ons erfdeel 39 (1996: 2. sz.) 233.

⁶³ *Matthias Zündt: Ain voarhaftige beschreibung des khünigreichs Hungern. die viernemsten Stetten und Vestungen mit sampt der Belagerten Orten, Ouch der Christlich, und Thurcke Herzug angezajgt*. Nürnberg 1566. in: *van Kittensteyn, W.L.: Spieghel i. m. fol. 53, Győr, fol. 54, Gyula, fol. 59, Szigetvár, fol. 59, NOVA ET RECENS EMENDATA TOTIUS REGNI UNGARIAE* [...] fol. 359, Komárom, fol. 360, Esztergom, fol. 367, Tata, fol. 400, Győr fol. 401, Kanizsa fol. 427, 428, 429, 431, Székesfehérvár, fol. 448, 449.

⁶⁴ „Andreas Baron Duijvel is van keijzers weghe ghecommitteert naer den grooten Turck met het present van 200 dusent gul[den] alsoo den vrede tussen den keijser ende den Turck was beslooten an° 1606 Metr.28.fol.149” Uo. 50442 – fol. 523; „gran Nicolaus vanserin, hout him klouck int beleghe van sijghet wort entlick door Türckx ghewelt over kracht al waer hij nae een klouck ghevecht doot blijft” Uo. 50442 – fol. 58; „Soliman Den groten Turc een dapper krijchsman sterff voor Sijget 2 daghen eer het Den Turck T’veroverden sijn doot wert sekreet ghehouden om te behoeden eenighe beroerte. Metr. 2. fol. 38.” Uo. 50442 – fol. 58.

⁶⁵ „Stephanus Bochkay tot bescherming der privilegie ende vryheyte der conscientie heeft hem opgeworpen tegen den keyser intituleerde hem Prince van Transsilvania heere van Opperhonger Grave van Ziceleren ec, Ende heeft met den Turck gehandelt, die hem toesondt de goude croone gecomen van Vladislau Coning van hongereen tot Buda van den Turck gevonden Eyndelyck vrede gemaect met den keyser als oock met den Turck is daer over met gerustheyt gestorven Anno 1606. Metre, XXVI, fol C,I, ende XXVIII, fol. 149” Uo. 50442 – fol. 503.

II. Mátyás magyar király cseh királlyá koronázásáról.⁶⁶ Ezek a tételek is mutatják, mennyire érdekelték a magyarországi és erdélyi események a hollandokat 1613-ban, Bethlen Gábor erdélyi fejedelemmé választásának évében, és hogy mennyire fontos volt Van Meteren munkája a Magyarország- és Erdély-kép fejlődése szempontjából Hollandiában 1608 után.

Nicolaas de Clerck munkássága egy másik jó példa Van Meteren Magyarország- és Erdély-képének recepciójára. A delfti polgár, művész, történetíró és kiadó De Clerck (1599–1623) a holland szerzők, művészek és nyomdák között közvetítő művészeti ügynök volt. De Clerck a könyveit a hágai piacon, az országgyűlés helyszíne mellett árulta.⁶⁷ Ő készítette vagy rendelte meg több Van Meteren-kiadás illusztrációit (1610, 1614, 1623).⁶⁸ Ám De Clerck maga is írt könyvet: 1615-ben adott ki egy gyönyörűen illusztrált munkát fólió nagyságban, amelyben több uralkodó életét és hőstetteit írja le.⁶⁹ Köztük van Hunyadi Mátyás, I. Ferdinánd, I. Miksa, I. Rudolf és II. Mátyás is, forrásként pedig Van Meterent használta.⁷⁰ Létezik egy másik könyve is fejedelmekről, hercegekről és hősökről, amely 1617-ben jelent meg, ott Zrínyi Miklóssal és Bocskaival találkozhatunk és ebben is idézi Van Meterent.⁷¹ De Clerck is részt vett a már említett Aurelius-krónika 1620-as javított kiadásban: ő írta az 1595 utáni időszakot.⁷² 1625-ben bekövetkező halála után megjelent még egy újabb, uralkodókról szóló könyve, amelyben Bethlen Gáborról található egy leírás és egy kép.⁷³

⁶⁶ „Eigentliche Contrafactur aller unterschiedlichen Acten wie Ihre kön: M.tt in hungarn, den 23. Marz A° 1611 zum König in Böhmen gekront worden.” Uo. 50442 – fol. 528.

⁶⁷ *Marika Keblusek*: Boeken in de hofstad: Haagse boekcultuur in de Gouden Eeuw. Hilversum 1997. 35.

⁶⁸ Repertorium van geschiedschrijvers i. m. 93–94; *Irene Schrier*: Boeckvercooper ende Constdrucker: De Delftse boek- en prentuitgever Nicolaes de Clerck (1599–1623) als pleidooi voor de toenadering van Boekhistorie en Kunsthistorie. English Summary. (szakdolgozat Universiteit Utrecht 2010, oldalszám nélkül).

⁶⁹ *Nicolaes de Clercq*: Tooneel der keyseren ende coningen van christenryck sedert, den onderganck van het Griecks keyserdom: Vervatende hare beeltenissen afcomsten ende voornaemste daden, ende also 't Sommier der historie van meer dan 150 jaren herwaerts, bij een vergadert. Arnhem 1615.

⁷⁰ *De Clercq, N.*: Tooneel i. m. 205v.

⁷¹ *Nicolaas de Clerck*: Tooneel der Beroemder Hertogen, Princen, Graven ende Krygs-Helden van 't Christen Rijck. Delft 1617. 314 (Serini), 331 (Botskai).

⁷² *Wouter van Gouthoeven*: D'oude chronijcke ende historien van Holland... Dordrecht 1620.

⁷³ *Nicolaas de Clerck*: Princelyck cabinet: Verthoonende t'leven afcomste ende afbeeldingen, der voornaemste vorsten, princen, graven ende heeren van Europa tegenwoordig regierende: Mitsgaders beschrijvinge vanden staet, landen rijckdommen ende incomsten der selver. / Neerstelijck ende getrouwelijck bij malcanderen versamelt door wijlen Nicolaes de Clerck. Delft 1625.

Bethlen Gábor a Princelyck cabinet című könyvben

Bethlen Gábor uralkodásának kezdete (1613)

Bethlen Gábor uralkodásának kezdetével a holland–magyar kapcsolatokban is új fejezet nyílt. A hollandokat egyre jobban érdekelték a Magyarországon és Erdélyben 1613 után zajló események, de az Oszmán Birodalom is: a fejedelem trónfoglalása egybeesett az oszmán–holland diplomáciai kapcsolatok kezdetével.⁷⁴ 1610-ben az oszmán flottáért felelős kapudán pasa rangját betöltő Halil pasa (1570–1629) szövetséget akart tető alá hozni a Holland Köztársaság, az Oszmán Birodalom és Marokkó között és ennek érdekében egy meghívót kül-

⁷⁴ Halil İnalcık: *An Economic and Social History of the Ottoman Empire*. Cambridge 1997. 374–375.

dött a holland országgyűlésnek.⁷⁵ Amikor a hollandok megkapták ezt a levelet, már létrejött a fegyverszünet a spanyol Habsburgokkal, ám jó kapcsolatot akartak fenntartani az oszmánokkal, ezért 1610-ben követet (ún. *orateurt*) küldtek Isztambulba.⁷⁶ Az első isztambuli holland követ Cornelis Haga volt, aki már korábban, 1604-ben is megfordult keleten. Halil pasa közbenjárásával sikerült elérni, hogy a szultán kiállítsa az Egyesült Tartományok számára a privilégiumlevelet (az ún. *ahdnámét* vagy *kapitulációt*).⁷⁷ Az Oszmán Birodalom ezután lett szövetségese a hollandoknak.

A hollandoknak nemcsak kereskedelmi érdekeltségeik voltak oszmán területen, hanem komoly politikai érdekek is álltak az oszmán–holland diplomáciai kapcsolat mögött: a spanyol–holland konfliktus és a Habsburgok európai erőviszonyának kérdése. A 16. század fordulóján a Habsburg-dinasztiának két nagy politikai problémája volt Európában: a németalföldi felkelés és az oszmánok elleni háború.⁷⁸ Mindkettő nagy terhet jelentett a kincstárnak: a kétfrontos háború sok pénzbe került, amelyet amerikai arannyal és ezüsttel próbáltak finanszírozni.⁷⁹ Mivel a bevételi források korlátozottak voltak, I. Rudolf a pénzhiány miatt 1606-ban az oszmánokkal békét kötött, a hollandokkal pedig a spanyolok 1609-ben a kasztíliai gazdasági válság miatt kényszerültek megkötni a fegyverszünetet, hiába próbáltak amerikai arannyal és ezüsttel pótolni a kincstár hiányait. A holland–oszmán diplomáciai kapcsolat kezdetén a hollandok érdeke az volt, hogy egy közös front jöjjön létre Európában a Habsburg katolikus hatalom ellen. Haga a szultán előtti audienciáján a közös érdekekre is hivatkozott, orációját még ebben az évben kiadták Hollandiában és Angliában.⁸⁰ A beszéd tartalma nagyon hasonlított a Van Meterennél megismert providencialista eszmékre. Hasonlóan ahhoz, ahogy Van Meteren a világtörténelmet a jó és a rossz közötti folyamatos küzdelemre redukálta, Haga szerint az oszmánok, a holland nemzet és a protestáns világ állnak a jó oldalon, a rossz oldalon pedig a pápa, a Habsburg-dinasztia és a spanyol nép található.

⁷⁵ Bronnen tot de geschiedenis van den Levantschen handel 1590–1826. I. Ed. Klaas Heeringa. Den Haag 1910. 155; Nieuw Nederlandsch biografisch woordenboek. X. Ed. P.C. Molhuysen – P.J. Blok. Leiden 1937. 319; *Alexander H. De Groot: The Ottoman Empire and the Dutch Republic: A History of the Earliest Diplomatic Relations, 1610–1630.* Leiden – Istanbul 1978, revised edition, Leiden 2012 (PIHANS CCXXII).

⁷⁶ Bronnen i. m. 156.

⁷⁷ *Klaas van Harderwijk: Levensschets van Mr. Cornelis Haga.* Schiedams Jaarboek 1848, 1850 (aanhangsels). Schiedam 1850; *Klaas Heeringa: De eerste Nederlandsche gezant bij de Verheven Porte.* Utrecht 1917; *De Groot, A.: The Ottoman i. m.; Hans van der Sloot – Ingrid van der Vlis: Cornelis Haga: diplomaat en pionier in Istanbul.* Amsterdam 2012.

⁷⁸ *Polišenský, J.: The Thirty Years War* i. m. 22–23; *Parker, G.: De opstand in de Nederlanden* i. m.

⁷⁹ Uo. 96–97.

⁸⁰ *VVaerachtich verhael, i. m. A3r; A true declaration i. m.; Ínalcik, H.: An Economic* i. m. 374.

Haga a holland országgyűlésnek küldött leveleiben mindent részletesen és pontosan leírt, amit Magyarország és Erdély kapcsán hallott vagy tapasztalt.⁸¹ Például írt az 1613-ban Konstantinápolyban járt erdélyi követségről, amelynek Bethlen Gábor is résztvevője volt.⁸² Haga ebben a levélben említette először Bethlent, ezért nagyon valószínű, hogy találkozott is vele. Részletesen elemezte Erdély politikai helyzetét és viszonyát a szultánnal, valamint megígérte az országgyűlésnek, hogy szorosban követni fogja az eseményeket.⁸³ Nem volt egyszerű dolga: egy 1616-ban elküldött levélben arról tudósít, hogy veszélyes a magyarországi eseményekről írni.⁸⁴ A követjelentésekben a Magyarországról és Erdélyről szóló beszámolók nagy része titkosírással szerepel. Ezekből a levelekből, a hosszú leírásokból és elemzésekből, valamint az országgyűléssel folytatott későbbi levelezésből világosan kiderül, hogy a hollandok fontosnak tartották, hogy tudják, hogyan alakul a politikai helyzet Magyarországon és Erdélyben.⁸⁵

⁸¹ NL-HaNA Staten Generaal, nr. toegang 1.01.02, inv. nr. 6089–6093 (Haga követjelentései az országgyűlésnek 1612-től 1626-ig); uo. inv. nr. 12578.14 (követjelentések 1623-ból és 1626-ból). Más helyen is megmaradtak levelek és *missives* Hagától: NL-HaNA Staten-Generaal, Collectie De Wilhem, 1622–1656, nr. toegang 1.10.54, inv. nr. 1 és 13; NA SG Familiearchief Pauw van Wieldrecht, nr. toegang 3.20.43, inv. nr. 56; NL-HaNA Aanwinsten Eerste Afdeling, nummer toegang 1.11.01.01, inv. nr. 267 (követjelentések 1612. márc. 18.–1613. októberig); Uo, inv. nr. 419 (1623); Uo, inv. nr. 684 (1627. szept. 4.); Uo, inv. nr. 1695 (Levél Móric hercegnek, 1613. okt. 25.); NL-HaNA, Johan van Oldenbarnevelt, nummer toegang 3.01.14, inv. nr. 4 (követjelentés Johan van Oldenbarnevelt államügyésznek, 1614. júl. 26.). Haga leveleit titokban Velencében is másolták, ezért egy részük az ottani levéltárban is fennmaradt: „Venice: November 1612”, Calendar of State Papers Relating to English Affairs in the Archives of Venice, Volume 12: 1610–1613 (1905), 441–454. online: <http://www.british-history.ac.uk/report.aspx?compid=95711>; „Venice: July 1612”, Uo. 385–401. online: <http://www.british-history.ac.uk/report.aspx?compid=95707>; „Venice: April 1614”, Calendar of State Papers Relating to English Affairs in the Archives of Venice, Volume 13: 1613–1615 (1907). 104–118. online: <http://www.british-history.ac.uk/report.aspx?compid=95879> (2012.10.26). A leideni egyetemi könyvtárban is megmaradt egy levél Hagától: UB Leiden, Hs. Diedrichs 9 U. (1616. jan. 27.).

⁸² NL-HaNA nr. toegang 1.01.02, inv. nr. 6089. Cornelis Haga a holland országgyűlésnek (Konstantinápoly, 1613. jún. 15.); másolata: MTAK Ms. 4946, iratmásolatok a hágai királyi levéltárból Hatvani Mihály hagyatékából. fol. 1.

⁸³ „Wat hier van worden wil, sal ik uwe Ho: Mo: E. onderdanichst adverteren.” Uo.

⁸⁴ Cornelis Haga levele ismeretlen személynek (de nyilván az országgyűlésnek szánt írás, 1616. jan. 27.) UB Leiden, Hs. Diedrichs 9 U. Kiadva: *Jan Schmidt*: Catalogue of Turkish Manuscripts in the Library of Leiden University and Other Collections in the Netherlands. Minor Collections. Leiden – Boston 2012. 38–39.

⁸⁵ Csak az 1613. évi levelezésből: Cornelis Haga a holland országgyűlésnek (Konstantinápoly, 1613. júl. 12., leírás egy felkelésről Erdélyben) NL-HaNA nr. toegang 1.01.02, inv. nr. 6089; másolata: MTAK Ms. 4946, fol. 3; Cornelis Haga a holland országgyűlésnek (Konstantinápoly, 1613. aug. 29., Bethlen követsége Isztambulban) uo, fol. 4–9; Cornelis Haga a holland országgyűlésnek (Konstantinápoly, 1613. dec. 19., Bethlen megválasztása, küldött egy követséget Isztambulba és koronát kér a szultántól), uo, fol. 5.

Bethlen hadjáratai (1619–1626)

A harmincéves háború kezdete 1618-ban jelentős pillanat volt Magyarország és Erdély hollandiai képének fejlődése szempontjából. A Habsburg hatalom elleni fegyveres ellenállás Csehországban 1618-ban és a Bethlen-hadjárat 1619-ben nagyon érdekelte a holland közönséget. Több röpirat és újság jelent meg Bethlen hőstetteiről, bennük sok információval Magyarországról és Erdélyről is.⁸⁶

A következő példával jól be lehet mutatni, hogyan terjesztették a híreket Bethlenről a Holland Köztársaságban és a határokon túl az első Bethlen-hadjárat idején. A holland országgyűlés kapott egy másolatot Bethlennek Gyulafehérvár, 1619. augusztus 18. dátummal a cseh rendeknek címzett leveléből, amelyben

⁸⁶ *Bethlen Gábor*: Brief van Gabriel Bethlemi prince van Transylvanien ghesonden aen den ... grave van Toren in Moravia. Den Haag 1619. (Knuttel 2819, Tiele 1582); Edict ofte placcaet van de Stenden des marquisats van Moravien, gheleghen tusschen het coninckrijk Bohemen ende de landen van Oostenrijck: Waer by de secte der Iesvyten uyt den selven lande werden gheproschreibeert ende ghebannen ... vanden 6. May, 1619. Mitsgaders ghelijcke edict der evangeliche Stenden des coninckrijcks van Hungarien, jehens de Iesvyten: vanden 16. May, 1619. Den Haag 1619. (Knuttel 2815, Tiele 1578); Exemplar literarvm principis Transylvaniae Gabrielis Bethlemi. Den Haag 1619. UB Leiden, THYSPF 2504; Oorloghen van Boheemen, mitsgaders alle battalien, in nemen van steden, ende castelen, so wel in Hongarijen, Oostenrijck, Moravijen, Meren, als Boheemen, met de kroninghen des keyzers als koningen van begin to op desen huydigen dage, seer vreemt om hooren. Leiden 1619. (Knuttel 2824); *Bethlen Gábor*: Copyen van eenighe brieven, van den doorluchtigsten heere, Gabriel koningh van Hongarijen, &c. Aen [...] Frederich, koningh van Bohemen [...]. Vervatende den geluckigen toe-stant van de saken desselvigen koninghrycx. Amsterdam 1620. (Knuttel 3049); *Henricus Slatius*: Amsterdamsche Nouvelles, dat is, Nieuwe tydinghen, van 'tghene datter onlanx is ghepasseert in Bohemen, hongarien, Weenen, Polen, Slesien, Meerren, Ceulen, Venetien, Neaples, Heydelberch, Vracnkeryck, Enghelandt, Brabandt, Vrieslandt, ende Hollandt, &c. Wt ghegheven ende in 'tlicht ghebrocht tot troost der calvinisten. Harderwijk 1620. (Knuttel 3086, Tiele 1759); Artcykelen van het eeuwich verbondt, ghemaect tusschen Frederick, koninck van Bohemen Met de ... vorst, heer Gabriel, prince van Hungarien end Transsylvanien ... t'samentlijck de stenden des voor-ghemelten rijcks. Amsterdam 1620. (Tiele 1720, Knuttel 3024); Articvlen vande confederatie der Hongarische, Bohemische ende gheincorporeerde provintien. Den Haag 1620. (Knuttel 3025, Tiele 1721); Een clare en warachtighe affbeeldinghe van die met den Palts aen ghespannen ende ghesworen hebben den Keyser wt zijn rijck te dryven, afgehebeelt door dit beest met seuen hoofden ter eeren van Ferdinandus Keyser van Roomen, enz.... En den ... Hertoch van Beyerren, en den Graef van Bucquoy als voor vechters van Godt en den Keyser om de heylighe Kerck te beschermen en te deffenderen teghen den duyuel en dit seuen hoofdighe beest, ghelijck hier onder aangewesen sal worden, door de letter A. B. C. in-plano, een blad. S.l. 1621. (Knuttel 3153, más képpel, Knuttel 3154); *Dorotheo Plosario*: Oratio Apologetica, Pro Serenissimo Gabriele Bethleno: In qua Partim aliae calumniae in ipsum conjectae solide confutantur: Partim etiam ostenditur, culpari non posse, quod auxilio Turcico in his bellis vtatur / Habita in magna Europaeorum frequentia ab Dorotheo Plosario. Posonii : Excudebat Petrus Pazman, sumptibus Nicolai Eszterhazii. Posonii [inkább egy külföldi város] 1624. (Knuttel 3505).

– az országgyűlési jegyzőkönyv szerint – bátorítja és támogatásáról biztosítja őket.⁸⁷ Ezt a levelet hangosan felolvasták az országgyűlésen 1619. szeptember 23-én,⁸⁸ majd a hágai nyomdász, Aert Meuris, aki az országgyűlés helyszínétől néhány utcára lakott, azonnal ki is nyomtatta.⁸⁹ Nem sokkal ezután megjelent ugyanannál a nyomdánál egy holland fordítás is.⁹⁰ Ezeket a röpiratokat a hágai piacon, az országgyűlési helyszín mellett terjesztették.⁹¹ Később a röpiratot felhasználta egy holland történelemkönyv, ami Van Meteren munkájának a folytatása volt.⁹²

Hollandia Angliának is egyfajta hírcentruma volt. A híres információügynök, Broer Jansz specialitása az volt, hogy a híreket összegyűjtötte és exportálta Angliába.⁹³ Abraham Schilders nyomdász, aki Middelburgból Délnyugat-Hollandiába tette át székhelyét, újságokat fordított angolra, adott ki és küldött Londonba.⁹⁴ A már említett hágai nyomdász, Meurs is franciára fordított újságokat, valószínűleg a hágai diplomáciai körök számára.⁹⁵

⁸⁷ Resolutiën Staten-Generaal Oude en Nieuwe Reeks 1576–1625. IV. Ed. N. Japikse. Den Haag 1915. 248. A levél másolata: NL-HaNA nr. toegang 1.01.02, inv. nr. 6051.

⁸⁸ Resolutiën Staten-Generaal i. m. 248.

⁸⁹ Exemplar literarvm principis Transylvaniae. Gabrielis Bethlemi. Den Haag 1619. (1619. Aug. 18.) UB Leiden THYSPF 2504.

⁹⁰ Cope van den brief des princes van Transylvanien. Ghenoemt Gabriel Bethlemi. Den Haag 1619. (1619. aug. 18.) UB Leiden THYSPF 2505.

⁹¹ Lásd a képet: *Adriaen vande Venne*: Tafereel van de belacchende werelt: en des selfs geluckige eeuwe, goet rondt, met by-gevoegde raedsele spreucken, aengevesen in de boer-achtige eenvoudigheid, op de haegsche kermis: verciert met konst-rijcke af-beeldingen. Den Haag 1635. 5.

⁹² *Willem Baudartius*: Memorien, ofte kort verhael der ghedenckweerdigste gheschiedenissen van Nederlandt ende Vranckryck principelijck. Als oock van Hooghduitschland, Groot-Britanien, Hispanien, Italien, Hungarien, Bohemen en Savoyen, Sevenborgen, und Turkijen. Van den iare 1612 (daer het de vermaerde historie schrijver Emanuel van Meteren ghelaten heeft) tot het begin des iaers 1620. Arnhem 1620, második kiadása Zutphen 1620. fol. 454–455.

⁹³ *Broer Jansz*: Corante, or nevves from Italy, Germanie, Hungarie, Spaine and France. 1621, Printed at Amstelredam: By Broer Ionson, dwelling on the new side behinde Borchwall in the siluer Can, by the brewery, the 9. of Iuly. 1621. Amsterdam 1621; *Uő*: Corante, or, nevves from Italy, Germanie, Hungarie, Poland, Bohemia and France. 1621, Printed at Amstelredam: By Broer Ionson, corranter to his excellencie, the 20. of Iuly [1621]. Amsterdam 1621.

⁹⁴ The late good successe and victory, which it pleased God to giue to some of the King of Bohemia's forces, vnder the conduct of the prince of Anhalt, generall for the said King, against the two great generals of the Emperour, Bucquoy and Dampiere, atchieued neare Horne in Austria VVith many other considerable things concerning the affaires of that countrey. Vnto which is added the articles of agreement, made betweene the said King of Bohemia and Bethlem Gaber, prince of Hungaria and Transilvania. Middleburg 1620.

⁹⁵ Advis svr les affaires presentes d'Allemagne et de Boeme. La Haye 1620. (Bethlent a röpirat „le pauvre Batrori Gabor”-ként említi!).

Nem szabad elfelejtenünk, hogy Németalföld a felkelés után két részre szakadt. A déli rész, beleértve Antwerpent, még mindig Habsburg-hű volt és Spanyol hatalom alatt állt, azonban ott is figyelemmel kísérték a Bethlen Gáborral kapcsolatos híreket. Ennek politikai okai is voltak: a magyarországi és erdélyi események szerepet játszottak az ideológiai háborúban Észak- és Dél-Németalföld között, ahogyan azt már Van Meteren könyve kapcsán láthattuk. A dél-németalföldi Habsburg-párti sajtóközpont Antwerpen volt. Az antwerpeni nyomdász, Abraham Verhoeven (1575-1652) számtalan, a Habsburgokat támogató újságot fordított hollandra és franciára – bennük Bethlenről szóló hírekkel –, majd küldte tovább őket északra.⁹⁶ Így a holland közönség több oldalról is megismerhette az eseményeket.⁹⁷ Emellett számos külföldi, latin, német és francia

⁹⁶ Abraham Verhoevenről, lásd: *Alphonse Goovaerts*: Origine des Gazettes et Nouvelles périodiques. Abraham Verhoeven d'Anvers, le premier gazetier de l'Europe. Anvers 1880; *E. van Bergen*: Abraham Verhoeven van Antwerpen, de eerste gazetier van Europa. Anvers 1881; *F. Jos. van den Branden*: Ontstaan van het nieuwsblad te Antwerpen. Abraham Verhoeven, zijn leven. Antwerpen 1902; Emmanuel de Bom: Abraham Verhoeven de eerste courantiër van Europa? Tijdschrift voor boek- en bibliotheekwezen 1. (1903) 27–51; Paul Arblaster: CURRENT-AFFAIRS. Publishing in the Habsburg Netherlands, 1620–1660 in Comparative European Perspective. (Oxford University D.Phil thesis 1999); Brabant Stéphane, L'imprimeur Abraham Verhoeven (1575–1652) et les débuts de la presse à Anvers, (Dissertáció Université libre de Bruxelles 2004); Stéphane Brabant: L'imprimeur Verhoeven (1575–1652) et les débuts de la presse „Belge”. Paris – Bruxelles 2009.

⁹⁷ *Abraham Verhoeven*: Verhael vanden groote victorie ende slaghe... Antwerpen 1620; *Uő*: Tijdinghe van Duytslandt, ende Bethlehem Gabor die de croone van Hongheren mede heeft... Gedrukt den 30. december. Antwerpen 1620; *Uő*: Der H. keyserlycker, ende van Germanien, Hungharijen, Bohemen, &c. koninckliicker maiesteyt edictale cassatie vande onwettelijcke, pretensie, ende in recht nulle verkiesinghe Gabriel Bethlens in't coninck-rijck van Hungharijen. Antwerpen 1621; *Uő*: April 1621. 59 Gazette Van Blijchap, des Maents Aprilis, Anno 1621. Van het ouergheuen van Hungherijen, Slesien, Pfaltz-Landt, Pilsen, ende andere plaetsen. Eerst ghedrukt den 19. april, 1621. Antwerpen 1621. (Knuttel 3137); *Uő*: Gazette vniuersele des maents augusti, vanden staedt der orloghe in Nederlandt, Palslandt, Bemen, Hongherijen, Vranck-rijck, Polen, ende andere landen. Antwerpen 1621; *Uő*: Historica narratio, de rebellione Hungarorum per Betlenum Gaborem procurata [...]. Nec non actorvm [...] in conventu Poseniensi & Novizoliensi, annullatio. Antwerpen 1621; *Uő*: De Hispaniæ, Galliæ, Germaniæ, & Hungariæ, publico rerum statu epistolæ, iunio mense an. 1621. Varijs locæ scriptæ. Madriti 15. iunij. Antwerpen 1621; *Uő*: Sommaire contenant ce qui s'est passé de plus memorable es guerres de Boheme, Slesie, Moraue, Hongrie, Austriche, et du Palatinat, es annees 1618. 1619. 1620 & 1621. Antwerpen 1621. (Knuttel 3138); *Uő*: Die tweede gazette des maendts iuny anno 1621. Van verscheyden gheschiedenisse in Hongheren, Bemen, Engelandt, Vranckrijk, Nederlandt, Italie, Spanie, &c. Antwerpen 1621; *Uő*: Den eedt met de[n] welcken Bethlem Gabor prince van Transilvanien hem verplicht [...] heeft aen de[n] Turc tot Cassouw, in Hungarijen Antwerpen 1621; *Uő*: Postillon povr chercher le Roy dechassé de Prague. Antwerpen 1621; *Uő*: Nieuwe tijdinghe, hoe dat de cosagghen d'weers door Hongherijen, ende Moravien geslage[n] zijn, ende de stadt Trenchin in genomen hebben.

nyelvű nyomtatványt is olvastak Bethlenről, amint erre több egyetemi és városi gyűjteményből is következtethetünk.⁹⁸

Haga közben új utasítást kapott az országgyűléstől 1619. december 13-án, amelyben egyértelműen megbízták Bethlen és Erdély támogatásával.⁹⁹ Az instrukció tartalma szoros kapcsolatban áll a harmincéves háború kezdetével és a spanyolokkal kötött tizenkét éves fegyverszünet közelgő végével (1621).¹⁰⁰ A hollandok tartottak attól, hogy a szultán békét köt a spanyolokkal és az ausztriai Habsburgokkal, hiszen ha ezt történik, akkor a spanyolok újult erővel és sikeresen támadhatnák Hollandiát. (Valóban folytak diplomáciai tárgyalások, hogy a szultán meghosszabbítsa-e a tizenöt évre kötött zsitvatoroki békét II. Ferdinánddal.) A hollandok úgy látták: II. Ferdinánd bízik benne, hogy a szultán nem támogatja a magyarokat és a cseheket. Az Oszmán Birodalom feje habozott, hogy a Habsburg uralkodóval hosszabbítsa-e meg a zsitvatoroki békeszerződést vagy inkább az erdélyi fejedelmet támogassa. Amennyiben az előbbi verzió valósul meg, akkor nemcsak Németalföld, hanem Erdély is veszélybe kerül – írja a holland instrukció.

Bethlen és Erdély holland támogatása fontos politikai érdekeket szolgált. A közös református vallás, amelyre sokat hivatkoztak a holland országgyűlésen, csak ürügy volt.¹⁰¹ A hollandoknak az volt az érdekük, hogy a konfliktus folyamatos legyen Kelet-Európában, így a Habsburgoknak minél kevesebb pénze és katonája jusson a németalföldi harcokra.¹⁰² Brederode szavai szerint ez világosan kiderül abból az utasításból, amelyet Haga kapott: ennek értelmében meg kellett akadá-

Antwerpen 1621; *Uő*: Verhael hoe dat de croone va[n] Hongarijen wederomme ouer ghelevert is aen de keyserlijcke majesteyt [...] voorts is de stadt Villeck ende Vesprin, in Hongharijen in ghenomen voor den keyser. Antwerpen 1621; *Uő*: Tijdinghe wt weenen, in wat manieren den Hongherschens Peys, is ghesloten, Met de Articulen vanden Peys. Overghesedt wt het Hoochduyts in onse Nederlandtsche sprake. Antwerpen 1622; *Uő*: Waerachtighe Tijdinghe hoe datse in Hongharijen tot Cassauw, twee Paters der Jesuyten, met eenen Canoninck van Strigonien, jammerlijck hebben vermoort, ende veel Tormenten aen ghedaen, met Branden van Flambeeuwen. Overghesedt uut het Latijn, in onse Nederlandtsche sprake. Antwerpen 1622.

⁹⁸ Például az utrechti, amszterdami, leideni és groningeni könyvtárakban.

⁹⁹ Resolutiën Staten-Generaal i. m. 326.

¹⁰⁰ A háttérrel lásd: *Polišenský, J.*: The Thirthy Years War i. m. 22–23, 96–97. *Jonathan Israel*: Empires and Entrepots: Dutch, the Spanish Monarchy and the Jews, 1585–1713. London 1990. 3–4.

¹⁰¹ Lásd például: *Imre Mihály*: Szenci Molnár Albert „Idea Christianorum”-a. In: Irodalom és ideológia a 16–17. században. Szerk. Varjas Béla. Bp. 1987. 236–237.

¹⁰² „... the Dutch were properly aware that every soldier sent against the Habsburgs anywhere in Europe balanced a soldier who could otherwise be set under Spinola on the Rhenish frontier.” *Polišenský, J.*: The Thirty Years War i. m. 131.

lyoznia a Spanyolország és az Oszmán Birodalom közötti béke létrejöttét azáltal, hogy a magyar fejedelmet és a cseh királyt támogatja Konstantinápolyban.¹⁰³

A holland követnek eszerint a következő érveket kellett használnia a tárgyalások alatt: 1. A Habsburg uralkodónak már nincs hatalma (*auctoritas*) Csehországban és Magyarországon, mert mindkét ország más fejedelmet választott legitim uralkodójának. 2. Ezeknek az új uralkodóknak nagyon jó kapcsolatuk van más országokkal, köztük például a Holland Köztársasággal. Hagának arról is részletesen tájékoztatnia kellett a szultánt, hogyan zajlott le a törvényes királyválasztás és koronázás Csehországban és Magyarországon. A korábbi, már idézett levelezés alapján kijelenthetjük, hogy a holland politikai stratégia már 1612 óta létezett: nem volt véletlen, hogy Haga Magyarországról és Erdélyről olyan sok információt szerzett és küldött Hollandiába.¹⁰⁴

Haga nemcsak diplomáciai segítséget, hanem anyagi támogatást is nyújtott Bethlennek. A dán király Hagán keresztül küldött pénzsegélyt a fejedelemnek, amivel Haga is jól járt és vagyona szépen gyarapodott.¹⁰⁵ Eközben a holland diplomáciai és kereskedelmi hálózatot a dán uralkodó is használhatta, sőt, unokaöccse, Bethlen Péter is, aki Bethlen Gábornak úgy küldött levelet, hogy azt a velencei követ Angliában átadta a velencei flamand kereskedőnek, Daniel Nysnek, aki ezt Erdélybe vitte.¹⁰⁶ A már említett holland követ, Brederode Német-

¹⁰³ „Resolutie der Staten-Generaal, waarbij Haga gelast wordt het sluiten van vrede tussen Turkije en Spanje te beletten” 1619. dec. 13. Bronnen i. m. 341.

¹⁰⁴ J. W. G. van Oordt: Nederland en Turkije in het begin van den dertigjarigen oorlog. De Gids 37. (1873: 3. sz.) 242. Hasonló szerepe lehet a francia követnek, Philippe de Harlay. Lásd a követ jelentéseit a francia királynak: Papiers de l'ambassade de Philippe de Harlay, comte de Césy, à Constantinople. II « Lettres et mémoires de Mr de Césy, ambassadeur à Constantinople », pendant et après son ambassade, « aux ambassadeurs pour le Roy, tant en Italie qu'ailleurs, et desdicts ambassadeurs à Mr de Césy », 1620–1644. Bibliothèque Nationale de France, Département des manuscrits, Français 1651.

¹⁰⁵ Bronnen i. m. 348–349. (1627. febr. 13.) Haga kapott 17.647 magyar aranyforintot a dán királytól, hogy továbbítsa Bethlennek. Egy másik átulás 1628-ban ment Hagának egy amszterdami kereskedőn, Joost Brasserén keresztül: NL-HaNA, Staten-Generaal, nummer toegang 1.01.02, inv. nr. 12586.6. Haga pénzügyeiről Alexander de Groot szóbeli közléséből értesültem (2012. december 16.).

¹⁰⁶ 1628. márc. 15. Alvise Contarini velencei követ a dogénak és a szenátusnak. Calendar of State Papers Relating to English Affairs in the Archives of Venice. XXI. 1628–1629. Ed. by Allen B. Hinds. London 1916. 14–29. online: <http://www.british-history.ac.uk/report.aspx?compid=89178> (utolsó elérés: 2011. máj. 10.). A velencei követ rögtön lemásoltatta a levél tartalmát és továbbküldte a velencei dózsénak és a szenátusnak is. A velenceiek szintén közelről figyelték Bethlen tárgyalásait Konstantinápolyban, lásd a velencei szenátus levelét a konstantinápolyi bailónak (1628. márc. 18.), és Sebastiano Venier levelét a szenátusnak (1628. márc. 18.) Uo. Lásd még Kármán Gábor tanulmányát ebben a kötetben.

országban továbbra is segített Bethlennek, ahogyan azt korábban Bocskaival is tette.¹⁰⁷

Cornelis Haga valódi közvetítő volt Konstantinápolyban a hollandok, a magyarok és az oszmánok között, diplomáciai tevékenysége mellett nagyon fontos információügynökként is funkcionált a három ország viszonylatában. Űgyesen használta fel az információkat céljai elérésére: I. Ahmed szultánt 1612-ben az-
zal vette rá a privilégiumlevél kiállítására, hogy holland térképeket adott neki Európáról.¹⁰⁸ A térképeket az oszmán uralkodó jól tudta használni, mert sok fontos stratégiai információt tartalmaztak, amely nagy hasznot hajtott országa diplomáciájának. Más keresztény országok, mint például Anglia és Franciaország nem szívesen adtak az oszmánoknak ilyesfajta ajándékokat, mert tartottak annak felhasználási lehetőségeitől – így a térképekkel Haga sokkal többet el tudott érni a Portán, mint ha aranyat vagy drágakövet adott volna.

A holland és más országok ajándékai közötti különbséget a következő példával lehet jól érzékeltetni. Haga nagyon figyelt arra, mit adnak más követek a szultánnak és sokat is írt ezekről a levelezésében. Bethlen és a már említett erdélyi követség húsz aranyozott ezüst kelyhet, illetve poharat adott az oszmán uralkodónak.¹⁰⁹ Haga szerint a törökök a dísz tárgyakat kizárólag a hozzájuk felhasznált ezüst értékére becsülték, így a holland ajándékot (és talán a térképeket) sokkal jobban értékelték a többiekénél.¹¹⁰ Haga levelezését így az erdélyi diplomáciatörténet egyik fontos forrásának is tarthatjuk.

Haga nemcsak Konstantinápolyban tett sokat Bethlen ügyéért, hanem más-
hol is. Céljának elérése érdekében nagyon jól használta a birtokában levő, Magyarországáról és Erdélyről szóló információkat, amikor az anyaországgal vagy más keresztény országgal tárgyalt Bethlenről. Ahogy már említettem, a holland

¹⁰⁷ *Polišenský, J.*: The Thirty Years War i. m. 92. Brederode levele Johan van Oldenbarnevelt államügyésznek (1612. okt. 2.) NL-HaNA Johan van Oldenbarnevelt levéltára, 1586–1619, levelezés. Kiadva: Johan van Oldenbarnevelt. Bescheiden betreffende zijn staatkundig beleid en zijn familie 1570–1620. II. Ed. S.P. Haak – A.J. Veenendaal. Den Haag 1934. 524–525.

¹⁰⁸ *B. J. Slot*: De diplomatieke betrekkingen tussen Nederland en het Osmaanse Rijk. in: Topkapı & Turkomanie: Turks-Nederlandse ontmoetingen sinds 1600. Ed. Hans Theunissen et al. Amsterdam 1989. 10.

¹⁰⁹ Cornelis Haga a holland országgyűlésnek (Konstantinápoly 1613. júl. 12.) (leírás egy felkelésről Erdélyben) NL-HaNA nr. toegang 1.01.02, inv. nr. 6089, másolata MTAK Ms. 4946, fol. 3. Egy hasonló pohár: British Museum, AN247067001.

¹¹⁰ „Alsoo acht dagen te voeren een Ambassadeur van den Prins van Transylvania Gabriel Batorui gecomen was, heeft oock op den selven tijt de hant van Sijn Mat. gecust ende audientie gehadt, brengende tot een present omtrent twintich stucken van silvere vergulde drinckbekers ende coppen, die niet anders bij de Turcken, als de waerdige van het silver geestineert ende oockn dadelijck inde munte gebroken werden, twelck de Presenten van uwe Ho: Mo: E oock aensienlycker ende aengenaemer gemaect heeft.” Uo.

külpolitikáról több szinten döntöttek. Haga nemcsak az országgyűlésnek küldött leveleket, hanem más befolyásos emberekkel is levelezett Hollandiában Bethlenről, így például Johan van Oldenbarnevelt államügyésszel.¹¹¹ Szoros kapcsolatban volt más holland követekkel, többek között Brederodéval és a Párizsban rezideáló Hugo Grotiusszal, a svédek követével is.¹¹² A Hagától származó információkat Németalföldön továbbadták, ahogy az abból a két hosszú, Erdélyről és Bethlenről szóló memorialéből is kiderült, amelyet Ernst Casimir van Nassau-Dietz fríz helytartó kezéhez juttattak el.¹¹³ Az ismeretlen szerző a Bethlen ügyeiről és az erdélyi politikai eseményekről szóló részben Hagát idézi fő forrásaként. Ahogy Szalárdi János krónikájából tudjuk, más országokba is Haga juttatta el Bethlen politikai üzeneteit.¹¹⁴ II. Gusztáv Adolf svéd király kancellárja, Axel Oxenstierna a svédek hollandiai ágensétől, Jan Rutgerstől pontosan tudott az Erdélyben zajló eseményekről.¹¹⁵ Rutgers Hágában szerezte az információit és említi, hogy ezek Cornelis Hagától származtak.¹¹⁶ A Konstantinápolyban tartózkodó Haga tehát kulcsfigurája volt Bethlen európai külpolitikájának.

Haga a holland nyilvánosság formait is felhasználta, hogy eljuttassa Bethlen politikai üzeneteit a németalföldi közönségnek. Különböző információügynökökre támaszkodott, aki a holland közönséget az Oszmán Birodalomról, Magyarországról és Erdélyről Haga leveleit felhasználva saját újságaik és röplapjaik révén tájékoztatták. Egyik legfontosabb közvetítője Willem Baudartius (1565–1640), teológus, bibliafordító és történetíró volt.¹¹⁷ Baudartius politikai véleménye hasonlított Brederode, Reyd és Van Meteren elméleteihez. Írt egy híres és többször kiadott röplapot is, amely szerint Hollandiának folytatnia kell

¹¹¹ Oldenbarnevelt Hágának (1614. júl. 26.) NL-HaNA, Johan van Oldenbarnevelt, nummer toegang 3.01.14, inv. nr. 4. Kiadva: Johan van Oldenbarnevelt i.m. III. 26–27. Hága Oldenbarneveltnak (1614. nov. 14.) Uo, 71.

¹¹² Briefwisseling van Hugo Grotius. XVII. Ed. H.J.M. Nellen – Cornelia M. Ridderikhoff. Den Haag 2001. 259.

¹¹³ „Stukken betreffende Transsylvanië en de oorlog” (s.d.) Koninklijk Huisarchief Den Haag, Stadhoudelijke Archieven, A23–466.

¹¹⁴ Szalárdi János: Siralmas magyar krónikája. Sajtó alá rendezte, a bevezető tanulmányt és a jegyzeteket írta Szakály Ferenc. Bp. 1980. 205.

¹¹⁵ RA(S) Oxenstiernasamlingen E 702. The Works and Correspondence of Axel Oxenstierna, Chancellor of Sweden 1612–1654. The Letters of Jan Rutgers to Axel Oxenstierna online: http://62.20.57.212/ra/ao/Rutgers_in_ENG.html (2011.05.02)

¹¹⁶ Jan Rutgers levelei Axel Oxenstiernának (1622. márc. 29. és ápr. 22.) RA(S) Oxenstiernasamlingen E 702.

¹¹⁷ Nieuw Nederlandsch biografisch woordenboek. III. Ed. P. C. Molhuysen – P. J. Blok. Leiden 1914.

a Habsburgok elleni háborút,¹¹⁸ Van Meteren halála után pedig folytatta annak munkáját és megírta az 1612–1618 közötti évek történetét.¹¹⁹ Hasonló módszert alkalmazott, mint Van Meteren: röplapokat, leveleket és más korabeli forrásokat használt, a holland történelmet az európai események összefüggéseiben tárgyalta, amelyben a magyarországi és erdélyi történések prominens helyet kaptak. Baudartius is a Gondviselés szemszögéből szemlélte az eseményeket, politikai üzenete Van Meterenéhez hasonló: a protestáns Európának meg kell védenie magát a katolikus Habsburgok zsarnoksága ellen. Számos olyan példát hozott fel, amelyet valószínűleg Hagától vagy annak titkárától, Ernst Brincktől kapott.¹²⁰

A Hieronymus Ortelius által írt, Magyarországról szóló krónika tartalmában és üzenetében hasonlít Van Meteren és Baudartius munkáira. Holland nyelvű fordítása 1619-ben jelent meg Petrus Neander lelkész tollából.¹²¹ De Clerck késztette a képeket ehhez a kiadáshoz, amelyek részben Van Meteren munkájából származtak.¹²² A fordító szerint a magyarországi történelem tanulmányozásával Isten akaratát lehet megismerni. Neander egyfajta Orániai Móric hercegnek szánt fejedelmi tükörként mutatja a magyar történelmet: szerinte egy uralkodónak meg kell védenie az országot és az egyházat az ördögtől, ahogy azt a magyar fejedelmek teszik.¹²³ Ha jól értjük Neander szavait, Móric hercegnek követnie kell Bocskai és Bethlen példáját.

1620-ban Baudartiusnak újabb könyve jelent meg, amely Van Meteren és Ortelius műveinek folytatása volt, az 1612–1620-as időszakot foglalta magában.¹²⁴ Erre is érvényes, hogy nemcsak Hollandiáról, hanem egész Európáról írt, különös figyelmet fordítva Magyarországra és Erdélyre. Baudartius munkájának műfaját nehéz lenne meghatározni, mert nem történeti munka és nem is újság, hanem valahol a kettő között helyezkedik el. A legfontosabb híreket saját

¹¹⁸ *Willem Baudartius*: Morghen-wecker der vrije nederl. provintien, ofte een cort verhael van de... wreetheden door de Spanjaerden... begaen ... Dienende tot ... vermaninghe aen allen, die de regieringhe deser landen bevolen is. Tot Danswick bij Cryn Vermeulen de Jonge op de leege zijde van Schotlandt. [Amsterdam] 1610. (Knuttel, 1729, 1730, 1730, 1731.).

¹¹⁹ *Willem Baudartius*: Historie der Nederlandscher gheschiedenissen, van den iaere 1566. tot den jaere 1618. Amsterdam 1618.

¹²⁰ Bronnen i. m. 155. Ismert Baudartius bejegyzése Brinck album amicorumába: Koninklijke Bibliotheek (Hága), Album amicorum 1. van Ernst Brinck, fol. 129v. (1626).

¹²¹ *Hieronymus Ortelius*: De chronycke. van Hungarië ofte. Warachtige beschryvinghe van alle de vreeslicke oorlogen ende Veltslagen tusschen de Turckē ende christen princen. Vertaalt door P. Neandrum [Peter Neander]. Amsterdam 1619. British Library (London) 1314.L.12.

¹²² *Schrier, I.*: Boeckvercooper, i. m. oldalszám nélkül.

¹²³ *Hieronymus Ortelius*: De chronycke. van Hungarië i.m. fol. ij.

¹²⁴ *Baudartius, W.*: Memorien, i. m.

politikai és teológiai nézőpontjából az olvasó elé táró munka így leginkább egy modern politikai hetilaphoz hasonlított, azonban csak egyszer jelent meg.

A holland közönség körében igény mutatkozott az ilyen kiadványok iránt. Nicolaes van Wassenauer (1571/1572–1629) hasonló történelmi munkát publikált 1621 és 1629 között.¹²⁵ A vastag „folyóirat” Amszterdamban jelent meg félévente, összesen tizenhét alkalommal. Ahogyan ez a levelezésükből és a könyvek tartalmából kiderül, az egyik fontos közvetítő Haga és a holland közönség között Van Wassenauer volt.¹²⁶ A szerző teológusként és iskolai latintanárként, valamint az orvostudományok doktoraként mutatta be magát munkájában, azonban valójában csak történetíróként és újságíróként dolgozott.¹²⁷ Van Wassenauer szerepe a holland információpiacon hasonló volt Jeszenszky (Jessenius) Jánoséhoz, aki szintén orvosként írta történelmi témájú könyveit.¹²⁸ Van Wassenauer halála után sógora, Barend van Lampe folytatotta a sorozatot, egészen 1633-ig.¹²⁹

Van Wassenauer módszere nagyon hasonlított Van Meterenéhez és Baudartiuséhoz. Ő is a releváns rölapokat, leveleket és az utcán hallott híreket, információkat foglalta össze. A különbség mégis az volt köztük, hogy van Wassenauer megpróbált objektív maradni, csak rövid és lényegre törő megjegyzéseket írt a hírek mellé. Munkája így leginkább a frankfurti és a kölni *Mercurius Gallobelgicus*hoz hasonlít, amelynek eredeti szerzője a holland Michael ab Isselt volt, később pedig mások folytatták kiadását.¹³⁰ Egy másik hasonló munka az úgynevezett *Relationis Historicae continuatio*, melyet több szerző írt és adott ki Frankfurtban Jacobus Francus álnév alatt.¹³¹

¹²⁵ *Nicolaes Jansz van Wassenauer*: Historisch verhael alder ghedenck-weerdichste geschiedenis, die hier en daer in Europa, als in Duijtsch-lant, Vranckrijck, Enghelant, Spaengien, Hungarijen, Polen, Sevenberghen, Wallachien, Moldavien, Turckijen en Neder-Lant, ... voorgevallen syn. 21 kötet. Amsterdam 1621–1635.

¹²⁶ Bronnen i. m. XXVII; J. Z. *Kannegieter*: Dr. Nicolaes Jansz. van Wassenauer (1571/2–1629). In: *Jaarboek Amstelodamum* 56. (1964) 79–80. Haga nemcsak Wassenauer-rel levelezett, másnak is küldött információt, lásd: *Nicolaes Mulerius*: *Judaeorum annus lunae-solaris, et turc-arabum annus mere lunaris*. Recens uterque è suis fontibus deductus, et cum anno Romano facili methodo connexus. Groningen 1630. 75.

¹²⁷ *Kannegieter*, J. Z.: Dr. Nicolaes Jansz. van Wassenauer i. m. 71–99.

¹²⁸ *Teszelszky*, K.: Az ismeretlen korona i. m. 203–214; *Nancy Siraisi*: *Anatomizing the Past: Physicians and History in Renaissance Culture*. *Renaissance Quarterly* 53. (2003) 1–30.

¹²⁹ *Barend Lampe*: *Historisch verhael aller gedenckwaerdiger geschiedenis ...* Amsterdam 1631–1635; *Uő*: *Svveedsche oorloghen*. Amsterdam 1631–1633.

¹³⁰ *Michael ab Isselt* – *P. Jansonius* – *G. Ens*: *Mercurii Gallobelgici sive, rerum in Gallia et Belgio potissimum... Coloniae Agrippinae 1594–1626; Repertorium van geschiedschrijvers* i. m. 258.

¹³¹ [*Jacobus Francus*]: *Historicae Relationis Continuatio*. Warhafftige Beschreibunge aller fürnemen vnnd gedenckwirdigen Geschicht so sich ... Frankfurt 1590–1593. *Rudolf Stöber*: *Deutsche Pressegeschichte: Von den Anfängen bis zur Gegenwart*. Konstanz 2005. 54–55.

Ahogyan ezt munkájában is kiemeli, van Wassenauernek nagy szükségekre volt a tudósítóktól érkező levelekre.¹³² Az információkhoz úgy jutott hozzá, hogy külföldiekkel találkozott a városban, vagy egyszerűen lement a kikötőbe és beszélt a frissen érkezett hajósokkal.¹³³ Nagy könyvtára volt, tele rölapokkal, térképekkel, sőt egy földgömbbel is rendelkezett.¹³⁴ Könyveiből pontosan lehet tudni, hogy melyik rölap volt éppen a kezében, amikor az adott szöveget írta. További kutatások tárgya lehet annak beazonosítása, mely forrásokat használta a magyar és erdélyi témák kapcsán. Van Wassenauer könyvét nemcsak Hollandiában, külföldön is olvasták. A szerző dedikált néhány kötetet IV. Keresztély dán királynak, aki ezután királyi történetírójának nevezte ki.¹³⁵ Így az általa közvetített magyarországi és erdélyi hírek eljutottak a skandináv országokba is.¹³⁶

Haga 1620 májusában jó hírt küldött a holland országgyűlésnek: missziója szerinte sikerrel járt. A szultán valóban megígérte, hogy Bethlent fogja támogatni a Habsburgok helyett, bár ez nem csak Haga érdeme volt.¹³⁷ A hollandok külpolitikai gépezete működésbe lendült: első diplomáciai sikerük után még jobban figyelték a Magyarországról, Erdélyről és az Oszmán Birodalomról érkező híreket, a következő években több könyv is megjelent Magyarországról és Erdélyről. Van Wassenauer nagy hangsúlyt fektetett arra, hogy – Haga segítségével – 1621 és 1623 között megírja a Bethlenhez kapcsolódó eseményeket. Emellett írt egy folytatást Ortélius krónikájához a magyarországi háborúkról; ez 1623-ban jelent meg, két különböző címlappal.¹³⁸ Célja az volt, hogy saját írását összekösse a korábbi, 1619-es holland Ortélius-fordítással. Ugyanezt a könyvet

¹³² *Nicolaes van Wassenauer: t'Sevende-deel of t' vervolgh van het Historisch verhael aller gedencwaerdiger geschiedenissen, die [...] van aprili deses jaers 1624, tot octobrem voorgevallen syn.* Amsterdam 1625. 120; Bronnen i. m. XXVII, 158, 350; *Kannegieter, J. Z.: Dr. Nicolaes Jansz. van Wassenauer i. m.* 79–80.

¹³³ *Kannegieter, J. Z.: Dr. Nicolaes Jansz. van Wassenauer i. m.* 79–80.

¹³⁴ *Willem Fryda: Fulfilling God's Mission: The Two Worlds of Dominie Everardus Bogardus, 1607–1647.* Transl. by Myra Heerspink-Scholz. Leiden – Boston 2007. 281; Gemeentearchief Amsterdam, 858, film 577. Inventaris 1630.01.08.

¹³⁵ *Kannegieter, J. Z.: Dr. Nicolaes Jansz. van Wassenauer i. m.* 87.

¹³⁶ Az egész sorozat megvan a Dán Királyi Könyvtárban: Det Kongelige Bibliotek 201001401272. Egy svéd gyűjteményben is megvolt: Nordisk historia ur Ericssberg bibliothek. II. Red. av Mats Peterson – Mathias Stenval. Stockholm 2010. 77.

¹³⁷ *Nieuw Nederlandsch biografisch woordenboek.* X. Ed. P. C. Molhuysen – P. J. Blok. Leiden 1937. 319.

¹³⁸ *Nicolaes Jansz van Wassenauer: Het vyfde Deel tvervolch vande Hongarische Oorlogen, in t'welcke ghetrouwelick verhaelt wert, wat grouwelijcke Velt-slaghen tusschen de Turcken, en Christenen, t'sedert den Jaere 1607 voorgevallen zijn: en voorts watter na de ghetroffen Vreede, in de Naburighe Coninckrijcken/ als Spaengien, Vranckrijck, Enghelandt, Bohemen, Moldavien, Walachien, Duytschlandt, Sevenberghen, ende Barbarien, tot den Jaere 1623, voorgevallen is.* Amsterdam 1623. (OSZK Apponyi 747.).

„Török krónika” címmel, más címlappal és előszóval is kiadták, holott tartalmuk megegyezett.¹³⁹ A munkát Van Meteren és Baudartius könyvei folytatásának is lehet tekinteni, ahogy arra van Wassenauer is felhívta a figyelmet a Török krónikához írt bevezetésében.¹⁴⁰ Ezeknek a különböző szerzőknek köszönhetően 1608-tól a kora újkori Magyarország és Erdély képeének fejlődése folyamatos volt a Holland Köztársaságban.

Ábrázolások

A hollandok nemcsak írott képet kaptak Magyarországról és Erdélyről, hanem képi ábrázolásokat is. 1619-ig főleg uralkodói portrékkal találkozunk a holland könyvekben. Már 1620. december 9-én rendelt az országgyűlés is kapott egy Bethlen-portrét a hágai Cornelis Vaeck könyvkiadótól.¹⁴¹ De Clerck, aki Van Meteren és Baudartius munkáit illusztrálta és később van Wassenavernak is csinált portrékat, elkészítette I. (Nagy) Lajos, János Zsigmond és a Habsburg királyok ábrázolásait is az eredetileg Pierre d'Avity által írt *Wereld Spiegel* (Világ-tükör) című könyv holland fordításához.¹⁴² Bethlenről több portrét készítettek Hollandiában, ide sorolhatóak a már említett De Clerck-ábrázolások Wassenauer, Baudartius és Van Meteren munkáinak későbbi kiadásában.¹⁴³

¹³⁹ *Nicolaes Jansz van Wassenauer: Turcksche chronyck. Oft de memorabelste oorloghen, ende ghedenckweerdighste gheschiedenissen, die in de heftighste velt-slaghen ende belegheringhen der Turcken ende Christen koninghen voor-ghefallen zijn. Midtsgaders 'tghene in Hongarien, Moldavien, Walachien, Sevenberghen, Polen, Sweden, Moravien, Bohemen, Oostenrijck, ende in 't Pfaltzgraven lant, tot het teghenwordighe jaer 1623 toe, gheschiedt is.* Amsterdam 1623.

¹⁴⁰ *Van Wassenauer, N. J.: Turcksche chronyck. Fol. 2r.*

¹⁴¹ „4421. Cornelis Vaeck krijgt 12 gld. voor het door hem aangeboden portret van Gabriel Bethlem.” Resolutiën Staten-Generaal i. m. 669. Vaeckről lásd *Keblusek, M.: Boeken in de hofstad* i. m. 55.

¹⁴² [*Pierre d'Avity*]: *Wereld spiegel waer in vertoont word de beschrijvinge der rijken staten, ende vorstendommen des gantsen aerdbodems.* [Tr. Govert van der Eembd]. Amsterdam 1621. 406, 409. *Schrier, I.: Boeckvercooper* i. m. Ebben a könyvben is található egy elég durva leírás a pogány magyarokról: „Magyarország lakóit általában vadnak, rebellisnek, megbízhatatlannak, fukarnak, bosszúszomjasnak és a külföldiek szemben barátságtalannak tartják.” [*d'Avity, P.*]: *Wereld spiegel* i. m. 405.

¹⁴³ *Willem Baudartius: Memoryen ofte cort verhael der gedenck-weerdichste so kercklicke als werltlicke gheschiedenissen van Nederland, Vranckrijck, Hooghduytschland, Groot Britannyen, Hispanyen, Italyen, Hungaryen, Bohemen, Savoyen, Sevenburghen ende Turkeyen, van den jaere 1603 tot in 't jaer 1624. Tweedde editie grootelcx vermeerderd. II. Arnhem 1624–1625. 120; Emanuel van Meteren: Eygentliche vnd vollkommene historische Beschreibung dess Niderländischen Kriegs. II. Amsterdam 1627. 435.*

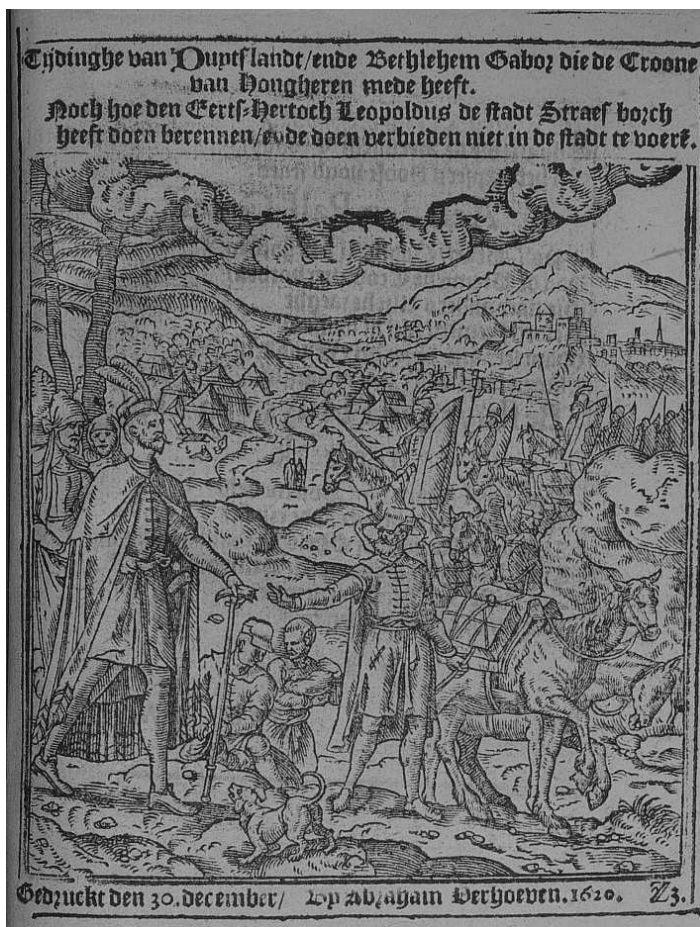

Bethlen Gábor arképe Willem Baudartius művében

A Bethlen-hadjáratok idején is gazdagabb lett a magyar témát feldolgozó németalföldi képanyag. Abraham van der Hoeven antwerpeni újságjaiban is megjelent néhány fametszet a fejedelemről.¹⁴⁴ Az egyikben Bethlen egy hegyvidék előtt áll.¹⁴⁵ Wassenauer újsága hatodik kötetének címlapján egy ismeretlen

¹⁴⁴ *Abraham Verhoeven*: Verhael vande groote victorie ende slach, gheschiet in Duytslant, vercreghen teghen de rebellen van den keyser, ende Bethlehem Gabor. Antwerpen 1620; *Uő*: Verhael hoe dat de croone va[n] Hongarijen wederomme ouer ghelevert is aen de keyserlijcke majesteyt [...] voorts is de stadt Vिलек ende Vesprin, in Hongharijen in ghenomen voor den keyser. Antwerpen 1621. Nem tudtam még minden címlapot tanulmányozni.

¹⁴⁵ *Abraham Verhoeven*: Tijdinghe van Duytslandt, ende Bethlehem Gabor die de croone van Hongheren mede heeft... Gedrukt den 30. december. Antwerpen 1620.

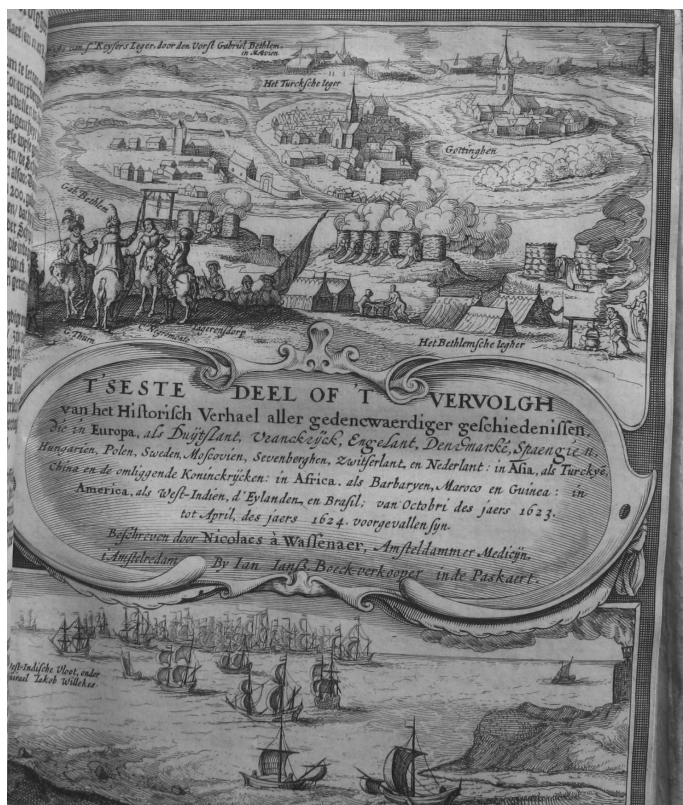

*Bethlen Gábor Abraham Verhoeven röpiratában,
Koninklijke Bibliotheek Den Haag*

művésztől származó gyönyörű kép látható Bethlenről és hadseregéről Morvaországban.¹⁴⁶

Nem ismerek egyetlen Hollandiából származó humoros vagy szatirikus Bethlen-ábrázolást sem, holott az Egyesült Tartományokban létezett egy nagyon is

¹⁴⁶ *Nicolaes Jansz van Wassenae: t'Seste deel of 't vervolg van het Historisch verhael aller gedencwaerdiger geschiedenissen, die in Europa [...] van octobri des jaers 1623. tot april, des jaers 1624. voorgevallen syn. Amsterdam 1624. címlap.*

Gábor Bethlen a *Historisch verhael* címlapján, 6. kötet, 1624, Claes Jansz. Visscher (II), 1623–1624. Universiteitsbibliotheek, Groningen

elő humoros rajzkultúra és Angliából ismert egy szatirikus kép a fejedelemről.¹⁴⁷ Lehetséges, hogy a Bethlen-ügy és a magyarországi politika túl komoly téma volt a hollandoknak, akik az isteni Gondviselés szemszögéből tekintettek a magyarországi és erdélyi eseményekre.

A Van Meteren-munka megjelenése után Baudartius újabb könyvet tervezett, amelyből 1624-ben és 1625-ben jelent meg két kötet, ismét a De Clerck által készített portrékkal.¹⁴⁸ A vastag munka hasonlított Van Meteren és Wassenaer műveire, mert Baudartius is röplapokat és újságokat használt fel. Módszere

¹⁴⁷ The Royal Gamesters. British Museum, 1868, 0808.3221. A hollandiai szatirikus képekről lásd Daniel R. Horst: *De opstand in zwart-wit*. i. m.

¹⁴⁸ Willem Baudartius: *Memoryen ofte cort verhael der gedenck-weerdichste so kercklicke als werltlicke gheschiedenissen van Nederland, Vranckrijck, Hooghduytshland, Groot Britannyen, Hispanyen, Italyen, Hungaryen, Bohemen, Savoyen, Sevenburghen ende Turkyen, van den jaere 1603 tot in 't jaer 1624*. Tweedde editie grootelickx vermeerderd. II. Arnhem, 1624–1625.

The Royal Gamesters, British Museum, 1868,0808.3221.

abban volt más, hogy teológiai szemszögből írta le az európai történelmet, mert szerinte a teológia fejlődése és a történelem iránya kapcsolatban vannak egymással. Ezért először a teológiai gondolkodás fejlődését foglalta össze, az 1603 és 1624 közötti katolikus és protestáns egyháztörténetre koncentrálva, majd a politikai eseményeket írta le krónikaszerűen, különös figyelmet szentelve Magyarország és Erdélynek.

Van Wassenaer és Baudartius hasonló információkkal látták el olvasóikat, ám munkáikat más céllal írták. A Van Wassenaer-sorozat uralkodóknak, politikusoknak, kereskedőknek és annak az érdeklődő közönségnek volt hasznos, akiknek objektív információra volt szükségük a jelen politikai eseményeiről, hogy tudatos politikai vagy befektetési döntéseket tudjanak hozni. Baudartius viszont ideológiai céllal írta könyvét. Munkája legitimálta a holland külpolitikai stratégiát a nagyközönség előtt, az isteni Gondviselés érveivel támasztotta alá, így olvasói azok körül kerültek ki, akik osztották a szerző kálvinista világszemléletét és világnézetük megerősítését keresték benne. A szerző politikai üzenete, hogy a Habsburgok elleni háborút a Holland Köztársaságnak és Magyarországnak

nak egyaránt folytatnia kell. Ezt táplálták az oszmánok és a Habsburgok lehetséges szövetségéről szóló még mindig forgalomban lévő fenyegető hírek is.¹⁴⁹

Dalok és versek

A következő lépés a Magyarország- és Erdély-kép fejlődésében a *Neder-landtsche gedenck-clanck* című munka megjelenése volt 1626-ban.¹⁵⁰ Adriaen Valerius (1575–1625), Middelburg kikötővárosának gazdag polgára szabadidejében írta ezt a könyvet, amelyet aztán halála után az örökösei adtak ki.¹⁵¹ Ezt a könyvet is a Baudartius-mű folytatásának tekinthetjük. A munkát a 19. és a 20. században kora újkori hazafias daloskönyvnek tartották, ezért az egyik legnépszerűbb, legkeresettebb és legdrágább 17. századi holland kiadvány lett.¹⁵² A könyv azonban sokkal több, mint egy egyszerű dalgyűjtemény: olyan kompiláció, amely hasonló politikai üzenetet hordoz, mint Baudartius műve. A szerző tudatosan állította össze dalokból, kottákból, versekből, klasszikus, bibliai és kora újkori szerzők idézeteiből, melyeket érmék felirataiból, bonyolult ábrázolásokból és különböző nyelvű krónikákból, rölapokból és újságokból gyűjtött össze. A gondos összeállítás a bennük rejlő politikai üzenet létjogosultságáról szerette volna meggyőzni az olvasót. A könyv nagyon hasonlít a kora újkori idézetgyűjteményekre, mint például Justus Lipsiuséra, de a tartalma, felépítése teljesen más és egyedi.¹⁵³

Valerius könyvének hasonló a politikai üzenete, mint Baudartiusénak, funkciója azonban teljesen más. Az utóbbi munkát legfeljebb hangosan fel lehetett olvasni, Valerius viszont azt akarta, hogy a mű tulajdonosa terjessze is politikai

¹⁴⁹ Lásd még: Progres ofte voortganck van de conqvesten. Ghedaen by den koninck van Spangnien [...] in Duytschlandt, Switserlandt, in de Grisons, Italien, ende de frontieren van Vrancrijk, nae de doot van de koninck Hendrick de Groote. Den Haag 1623. (Knuttel 3400. A3v.).

¹⁵⁰ *Adriaen Valerius*: Neder-landtsche gedenck-clanck. Kortelick openbarende de voornaemste geschiedenissen van de seventhien Neder-Landsche Provinciën, 't sedert den aenvang der inlandsche beroerten ende troublen, tot den iare 1625, verciert emt verscheydene aerdige figuerlicke platen, ende stichtelijcke rimen ende liedekens, met aenwijsingen, soo uyt de H. Schriftuere, als uyt de boecken van geleerde mannen, tot verklaringe der uytgevallen saecken dienende... Haarlem 1626.

¹⁵¹ *Jan te Winkel*: De ontwikkelingsgang der Nederlandsche Letterkunde II. Geschiedenis der Nederlandsche letterkunde van Middeleeuwen en Rederijkerstijd. II. 2. ed. Haarlem 1922. 499–501.

¹⁵² *Adriaen Valerius*: Neder-landtsche gedenck-clanck. Pieter Meertens szerk. Haarlem 1947. (bevezetés).

¹⁵³ *Teszelszky, K.*: Az ismeretlen korona i. m. 218–219; *Ann Moss*: Printed Commonplace-Books and the Structuring of Renaissance Thought. Oxford 1996; *Earle Havens*: Commonplace Books: A History of Manuscripts and Printed Books from Antiquity to the Twentieth Century. New Haven 2001; *Commonplace Culture in Western Europe in the Early Modern Period. III. Legitimation of Authority*. Ed. Joop Koopmans. Leuven 2011.

üzenetét, mivel a felolvasás mellett énekelni, illetve lanttal kísérni is lehetett, valamint az olvasók együtt nézegették a képeket. A könyv elfektetett téglalap alakja is segítette ezt a funkciót. Valerius világosan le is írta a bevezetésben, hogyan kell használni a gyűjteményt és melyik dalt milyen hangszerrel kell kísérni.¹⁵⁴

A szerző Magyarországot és Erdélyt is bevonta témái közé, hogy ezzel is alátámassza az isteni Gondviselésről szóló politikai üzenetét. Valerius minden spanyol és osztrák Habsburgot szándékosan zsarnoknak nevez és szerinte a magyarok a spanyol Habsburgok zsarnokságától is sokat szenvedtek.¹⁵⁵ Ennek azért volt fontos szerepe, hogy a holland olvasó össze tudja hasonlítani saját népének szenvedéseit más európai népek megpróbáltatásaival. Valerius szerint a hollandok szenvedtek a legtöbbet a spanyoloktól, ezért ők Isten kiválasztott népe Európában, amelyet az is bizonyít, hogy a holland gazdaság virágzik és a spanyolok elleni háború is sikeres.

Valerius Magyarország esetében csak a közelmúlt eseményeit vetette papírra, amelyhez Van Meteren és Baudartius munkáit használta fel. Az egyik szövegben ismerteti azt, amikor Bethlent II. Ferdinánd helyett magyar királlyá választották.¹⁵⁶ Bemutatja, hogyan verte le II. Ferdinánd a cseh és magyar felkeléseket, aztán egy dallal folytatja a Habsburg zsarnokságról.¹⁵⁷ Magyarország és Csehország itt egyfajta figyelmeztetésként szerepelnek, mi lehet Hollandia sorsa, ha folytatja a háborút – Valerius ugyanis összekapcsolta ezt az 1609-es fegyverszünettel. Sokat írt Bethlen 1623-as és 1624-es morvaországi Habsburg-ellenes hadi sikereiről, amelyekre van Wassenauer is sok figyelmet fordított.¹⁵⁸ Egy másik versben arról írt, hogy Isten a jó fejedelmeken keresztül védi az egyházat és a szabadságot.¹⁵⁹ Hasonló érveléssel találkozunk Ortelius munkájának holland nyelvű bevezetésében is, amelyet Neander írt.¹⁶⁰

Bethlen sikeres hadjáratának leírása után következik egy vers az isteni hatalomról és a spanyol balsorsról: a szerző így szorosan összekapcsolja az erdélyi fejedelem hőstetteit a spanyolok sorsával és ezáltal a hollandok jövőjével is. A gyűjtemény végén található egy rézkarc minden protestáns uralkodóról, köztük Bethlenről is.¹⁶¹ Minden uralkodó térdelő testhelyzetben imádkozik, az ima

¹⁵⁴ Valerius, A.: Neder-landsche gedenck-clanck i. m. 3.

¹⁵⁵ Uo, 22–23.

¹⁵⁶ Uo, 218.

¹⁵⁷ Uo, 218–221.

¹⁵⁸ Uo, 253.

¹⁵⁹ Uo, 252

¹⁶⁰ Uo, 253.

¹⁶¹ Uo, 275.

szövege pedig a kép mellett olvasható nyomtatásban.¹⁶² A képek üzenete, hogy minden protestáns nép sorsa szoros kapcsolatban áll egymással.¹⁶³

Abban az évben, amikor kinyomtatták Valerius könyvét, egy vers is napvilágot látott, hasonló politikai mondanivalóval.¹⁶⁴ Szerzője az egyik leghíresebb holland költő, Joost van den Vondel, aki Amszterdamban élt, a verset pedig Móric herceg helytartó halálának alkalmából írta a leendő helytartónak, Frigyes Henrik orániai hercegnek. Tartalma hasonlít a holland nemzeti himnuszéhoz, a „Wilhelmuséhoz”. A szöveget Vondel úgy szerkesztette, mintha a dalt Frigyes Henrik énekelné. A leendő helytartó versben mondja el politikai terveit a Holland Köztársaságnak, a költő tollának segítségével. A dal lényege, hogy a fejedelem nem fél a spanyol és ausztriai Habsburgoktól, az ország jogait és szabadságait pedig meg fogja védeni a nyugati és keleti ellenségektől.

Valerius daloskönyvét Hollandia iskolázott polgárainak írta. Korábban már megjelent egy hasonló patrióta dalgyűjtemény a kevésbé művelt rétegeknek, *Geuzenliedboek* címmel, amelyet többször kiadtak 1577 és 1687 között, folyamatosan bővítve.¹⁶⁵ Az egyik dalt Kelet-Európáról és Bethlen hadjáratáról írta egy ismeretlen szerző 1621 körül.¹⁶⁶ Nagyon sok figyelmet fordított a háború borzalmainak leírására, amelyet Bethlen kegyetlen hadai okoztak Ausztriában: „Dat Hongersche Krijgss-volck fel en snoot / Die rooven en smijten’t alles doot.” (A vad és aljas magyar hadi nép / Mindent elrabol és megöl mindenkit.)¹⁶⁷ A dal végén politikai üzenet: a szerző összekapcsolja ezeket a kelet-európai eseményeket a holland helyzettel. Imádkozik, hogy Isten mentse meg a holland népet a spanyol erőszaktól, azonban hangsúlyozza, hogy szükség van a háborúra és erőszakra Németországban, mert Csehországban és Magyarországon is ugyanez történik az igazság érdekében.¹⁶⁸ A szerző így legitimálja Bethlen kegyetlen

¹⁶² Uo, 276.

¹⁶³ A könyvből még a második világháború alatt is megjelent három új kiadás új kottákkal kiegészítve, így a hollandok Bethlenről énekelhettek 1941-ben is. *Karel Kemper*: De liederen uit Valerius’ *Nederlandsche Gedenck-Clanck*. Rotterdam 1941; Valerius’ „*Gedenck Clanck*” / bewerkt voor klavier (of harmonium) en zang. Ed. Jos Vranken. Amsterdam 1943.

¹⁶⁴ *Joost van den Vondel*: *Princelied* (1625). In: *De ziel van den poet vertoont zich in zijn dichten*. Lyriek van vier Amsterdamse dichters uit de 17e eeuw. Ed. M. C. A. van der Heijden. Amsterdam 1967. 167–168.

¹⁶⁵ *Het Geuzenliedboek*. Ed. E. T. Kuiper. Zutphen 1924. 351–389.

¹⁶⁶ Een nieu Liedeken, van de wreede Justitie des Keyzers binnen Praghe, als mede vande Heerlicke Victoryen die den Grave van Mandtsveldt, den Grave van Jagers Dorp, den Grave van Theuren tegen de Keyser ende den Hartogh van Beyerem, gekregen hebben. (1621) In: *Het Geuzenliedboek*. i. m. 194–197.

¹⁶⁷ Uo, 196.

¹⁶⁸ Uo, 197.

politikáját, hiszen jó ügyet szolgál. Természetesen a hollandoknak nem kellett félniük a magyar hadseregtől.

Az említett holland dalok politikai üzenete eltér az egykorú német röplapirodalom mondanivalójától. Például az ismeretlen szerzőtől származó *Böhmischer Jesuiten Kehrauß, und Teutsche Weck Uhr* című német röplap abban egyetért a holland költőkkel, hogy az európai protestánsoknak harcolniuk kell a katolikus hatalom ellen.¹⁶⁹ A német író mintegy színdarabként, tizenegy jelenetben fejt ki politikai mondanivalóját, amelyet képekkel is ábrázol. Hevesen kritizálja azonban Bethlen németek elleni támadását és a szultánnal kötött szövetségét. A fejedelmet Attilával hasonlítja össze és „Isten ostorának” nevezi. A Providentia (Gondviselés) megszemélyesített alakja figyelmezteti Bethlent, hogy rossz vége lesz, ha folytatja a hadjáratát: még ha Isten akarata vezérli is, békén kell hagynia a német tartományokat. Providentia egy gyűrűt tesz Bethlen orrára és a helyes irányba vezeti őt. Az utolsó kép erős fenyegetés: ha nem hallgat Istenre, meg fogja bántani. Holland írók is megkérdőjelezték Bethlen politikai és hadi tevékenységének helyességét. Johan van den Sande (1568–1638), aki a már említett Everard van Reydt történeti munkáját folytatta, nagyon negatív képet festett a fejedelemről, a hadak kegyetlen magaviselete miatt.¹⁷⁰ Akárcsak a német röplap szerzője, ő is Attilának nevezi Bethlent.

Az információ útja

Hogyan jutott el az említett információ Magyarország és Erdély politikai eseményeiről a holland társadalomhoz, és hogyan fogadta a holland közönség a magyarországi és erdélyi híreket? David Beck (1594–1634) olvasónaplója rendkívül jól megvilágítja mindezt.¹⁷¹ Beck egy átlagos, nem túl gazdag német tanár, aki franciát tanított egy hágai iskolában. Az utókorra maradt naplójában – ami a legrégebbi ismert ilyen napló Hollandiában –¹⁷² gondosan lejegyzetelte, mit olvasott, írt és miről beszélt 1624-ben.¹⁷³

¹⁶⁹ *Böhmischer Jesuiten Kehrauß, und Teutsche Weck Uhr...* S.l. 1620. British Museum, 1880, 0710.935.

¹⁷⁰ *Everard van Reydt – Johan van den Sande: Oorspronck ende voortganck vande nederlandsche oorlogen.* Amsterdam 1644. 61

¹⁷¹ *Jeroen Blaak: Geletterde levens. Dagelijks lezen en schrijven in de vroegmoderne tijds in Nederland 1624–1770.* Hilversum 2004. 42–102.

¹⁷² 2011-ben felbukkant a napló egy másik része is, ami a 1626–1628-as időszakról szól: „Journael, ofte Dag-Boekie, inhoudenden mijnen Ontfanck ende Uytgaef, Mits-gaders Mijne voornaemste daden, Wedervaringen ende Ontmoetingen, als oock de fortunyn van mijne Vrienden”, dagboek door David Beck, schoolmeester te Arnhem, 1626–1628. 1 deel. Handschriften Gelders Archief, Arnhem, 3096.

¹⁷³ *David Beck: Spiegel van mijn leven; een Haags dagboek uit 1624.* Ed. Sv. E. van Veldhuizen. Hilversum 1993.

Beck jegyzetei rendkívül informatívak számunkra azzal kapcsolatban, hogy miént olvasta a holland közönség az európai híreket, honnan szerezték történelmi ismereteiket és hogyan terjedtek a politikai hírek a mindennapi életben. Beck a kurrens politikáról valószínűleg a *Courante uyt Italiën, Dytslant &c* című újságot olvasta, amelyben Magyarországról és Erdélyről is voltak hírek.¹⁷⁴ Otthon, rokonainál vagy barátainál is olvasott, attól függően, hogy épp kinél volt hírlap.¹⁷⁵ A már említett, félévente megjelenő, német nyelvű *Relationis Historicae continuatio* című újságot is tanulmányozta.¹⁷⁶ Ugyanabban az évben egy történelmi művet is olvasott, a Magyarországról sokat író Johannes Sleidanustól (1506–1566), pontos címét sajnos nem tudjuk.¹⁷⁷ Sok más holland polgárhoz hasonlóan Beck is nagyon szeretett híreket olvasni az európai politikai eseményekről, ezért rendszeresen vett röplapokat. Néhálynak le is írta a tartalmát naplójában és kommentárokat is fűzött hozzájuk. Kiváltképp tetszett neki V. Pfalzi Frigyes cseh király egyik levele.¹⁷⁸

Beck nemcsak olvasta a híreket, hanem terjesztette is őket. Ahogy korábban van Wassenauer, ő is lejegyzetelte naplójában, hogy mi történt a városban,¹⁷⁹ pedig nem volt újságíró, mindezt csak a saját öröme tette. Bizonyos politikai hírekről, amelyekről olvasott vagy hallott, rokonainak és barátainak írt leveleiben is beszámolt. Testvére, Hendrick Beck írt egy sirató verset a borzalmas kelet-európai helyzetről, ami kéziratban fennmaradt a hágai királyi könyvtárban.¹⁸⁰ Nem saját tapasztalatai alapján írta a verset, hanem újságok információi alapján dolgozott. A verset Beck megszerezte és lemásolta magának, hangosan felolvasta családjának, valamint beszélt róla rokonaival és barátaival is.¹⁸¹ Ez az egyszerű hágai tanár úgy viselkedett, mintha környezetének privát információügynöke lett volna. Egyedi naplója is bizonyítja, hogy az átlag holland ember mindennapi életének fontos része volt a hírek, köztük magyarországi és erdélyi hírek olvasása, illetve

¹⁷⁴ Jeroen Blaak: Geletterde levens. i. m. 75; Caspar van Hilten: *Courante uyt Italiën, Dytslant &c*. Amsterdam 1624. Lásd még: <http://kranten.kb.nl/>

¹⁷⁵ Blaak, J.: Geletterde levens i. m. 75.

¹⁷⁶ Uo; [Francus, J.]: *Historicae Relationis Continuatio* i. m.

¹⁷⁷ Blaak, J.: Geletterde levens. i. m. 75. Sleidanus sokat írt Magyarországról: *Ioannis Sleidanus: De statv religionis ac reipvblicae continuatio...* Frankfurt 1614–1619.

¹⁷⁸ Talán: *Epistolae Friderici ante hac electoris nvnc exvlis iam olim ad varios scriptae missaeque sed hoc demvm anno 1621 erutae, atque ab eodem Friderico, tanqvm a redivivo Ovidio vsvrpatae*. S.l. 1621. (Knuttel 3155).

¹⁷⁹ Jeroen Blaak: *Autobiographical Reading and Writing: The Diary of David Beck (1624)*. In: *Egodocuments and History: Autobiographical Writing in Its Social Context*. Ed. by R. Dekker. Hilversum 2002. 77.

¹⁸⁰ Hendrick Beck: *Clachte [over den bedroefden staet van Bohemen &c ...]* Koninklijke Bibliotheek Den Haag, MS. 74 G 12. 530.

¹⁸¹ Blaak, J.: Geletterde levens. i. m. 74. (Naplóbejegyzés 1624. márc. 2-ről).

terjesztése. A fentiekben megismert művekben folyamatosan alakuló Magyarország- és Erdély-kép gyorsan és hatékonyan terjedt a holland társadalomban.

A magyarországi és erdélyi hírek szerepére és a mindennapi életben betöltött funkciójára egy másik példát a már említett Christaan Huygens fia, Constantijn Huygens (1596–1687), versében találhatunk, amelyet 1623-ban írt egy hágai kocsmárosról.¹⁸² A humanista Huygens az egyik legnagyobb *homo universalis* volt a Holland Köztársaságban: kitűnő diplomatai és politikusi képességei mellett tehetséges költőnek, zenésznek és festőnek is számított.¹⁸³ Amikor Huygens éppen hazatért egy angliai diplomáciai útjáról és nem volt munkája, írt egy rendkívül szatirikus és kritikus verssorozatot néhány tipikus, minden holland által ismert németalföldi emberről. Váratlan módon Bethlen is szerepet kapott egy tipikus holland kocsmárosról szóló versben, akivel Huygens az egyik hágai mellékutcán találkozhatott a belvárosban.

Hij weet der gasten gall wat tydings voor
te leggen

Dat taey om kauwen is: Hij heefter zegels
af,

Wat nu een Actië geeft, hoeveel sij gisten
gaf,

(25) Hoe't Holland buyten gaet bij Witt' en
Moremannen,

Hoe't Christenen betaemt aen Machomet
te spannen,

Hoe't Bhemen tegen stroomt, hoe 't Oos-
tenrijck geluckt,

Hoe't beyde lucken sall, waer Gabor he-
nen ruckt ...¹⁸⁴

Bemutat a vendégeknek néhány hírlapot

Ami nehezen emészthető; már le is vette
rőla pecsétet

Mennyibe kerül egy részvény ma, mennyit
ért tegnap

Hogy ment a dolga Hollandiának odakint
a tengeren, De Witt és a mórok között,

Miért kell a keresztényeknek szövetkezni
Mohammeddel [az Oszmán Birodalom-
mal],

Miképpen szerencsétlen Csehország és
szerencsés Ausztria,

Hogy alakul mindkettejük sorsa, ha [Beth-
len] Gábor előretör.

A versben egy ravasz és önző kocsmárosról van szó, aki azzal próbálja elvonni a szegény vendégek figyelmét a rossz minőségű ételről, amelyet felszolgál nekik, hogy mindenféle bonyolult és zavaros hírekkel traktálja őket. Huygens a vendéglősök archetípusát akarta megrajzolni, akit mindenki rögtön felismer, ha elolvassa a verset. Ezek szerint a korabeli holland olvasók valószínűleg megszokták, hogy a kocsmáros egy rossz hírű személy a füstös, bűdös belvárosi vendéglőkben.

¹⁸² *Constantijn Huygens: Zede-printen* (1623) online <http://www.let.leidenuniv.nl/Dutch/Huygens/HUYG23.html#CH1623036> (utolsó elérés: 2011. ápr. 20.).

¹⁸³ *Jacob Smit: De grootmeester van woord en snarenspeel: Het leven van Constantijn Huygens, 1596–1687.* Den Haag 1980; *L. Strenght: Constanter: Het leven van Constantijn Huygens.* Amsterdam 1987.

Nem véletlenül utalt Huygens ebben a versében Kelet-Európáról szóló politikai elemzésekre, hiszen maga is, akárcsak az apja, sokat foglalkozott a csehországi, magyarországi és erdélyi politikai eseményekkel politikai és diplomáciai munkában, illetve rokoni és baráti kapcsolatain keresztül.¹⁸⁴ Huygens nagybátyja, Jacob Hoefnagel (1575–1630), a híres flamand származású művész Prágában élt.¹⁸⁵ Leveleiben részletes politikai elemzéseket adott az ottani politikai helyzetről. Ez a „magánlevelezés” egyfajta kémkedés volt, hiszen nagy része ma is megtalálható az országgyűlés iratai között is.¹⁸⁶ A már említett hágai nyomdász, Aert Meurs kiadta Hoefnagel egyik levelét, amelyet az országgyűlés az egyik fordítójának, Philibert du Bois-nak címzett.¹⁸⁷ A Huygens család tagjai kiterjedt levelezést folytattak egymással a protestánsok helyzetéről Kelet-Európában.¹⁸⁸

Huygens nemcsak távolról szemlélte a kelet-európai politikát. A holland diplomata, François van Aerssen titkáráként 1620-ban követségbe ment Velencébe, hogy támogatást szerezzen egy új Spanyolország elleni háborúhoz. Hazatérőben Heidelbergben Brederodénál vacsoráztak, Huygens pedig az asztalnál Bethlen Gábor unokaöccse, Bethlen Péter mellett ült, aki éppen *Kavaliertstouron* volt Európában.¹⁸⁹ Ezután Huygens 1623-ban Angliába utazott, hogy V. Frigyes királynak és Bethlennek megszerezze I. Jakab angol király támogatását és innen hazatérve írta a már említett verset a kocsmásokról. Megállapíthatjuk, hogy Huygens a magyarországi és erdélyi események tekintetében az egyik legjobban tájékozott holland politikus és diplomata volt. Nem csoda tehát, hogy ironikus versében is a Bethlenre vonatkozó híreket adta a kocsmásos szájába.

¹⁸⁴ *Ad Leerintveld: Politiek, religie en literatuur: Het fonds van de Haagse drukker en uitgever Aert van Meurs en de familie Huygens. De zeventiende eeuw 7.* (1992) 141.

¹⁸⁵ Jacob Hoefnagel is járt Magyarországon, lásd két rajzát Esztergomról a British Museumban, 1996,0216.4 és a 1996,0216.5 szám alatt. Hoefnagelről lásd még: *Polišenský, J.: The Thirty Years War i. m.* 132.

¹⁸⁶ A Hoefnagel-levelek nagy része a Brederode-anyag mellett található: NL-HaNA, Staten Generaal, nr. toegang 1.01.02, inv. nr. 6016–6024.

¹⁸⁷ Uo; *Jacques Hoefnagel: Copie van twee brieven gheschreven wt Praghe den 21 ende 28 may, anno 1618. Den Haag 1618.* (Knuttel 2499).

¹⁸⁸ *Leerintveld, A.: Politiek i. m.* 141; *M. de Haas: Een vijftiental brieven van Maurits Huygens aan zijn broer Constantijn (van 20 mei 1622 tot 7 juni 1624). Bijdragen en mededelingen van het Historisch Genootschap (gevestigd te Utrecht) 50.* (1924) 1–40.

¹⁸⁹ *Constantijn Huygens: Journaal van de reis naar Venetië.* Ed. Judith Heijdra – Trudy Snijders-De Leeuw. Amsterdam 2003. 67; *Uő: Briefwisseling. Deel 1: 1608–1634.* Ed. J.A. Worp. Den Haag 1911. 662 (Huygens levele Brederodénak, 1632. márc. 3.). Bethlen Péter utazásáról lásd: *Monok István: Cseffei László (1592–1662). Századok 122.* (1988) 622–647; *Kármán Gábor: Identitás és határok: 17. századi magyar utazók nyugaton és keleten. Korall 7.* (2006: 26. sz.) 75–76.

Huygenséhez hasonló verset írt Simon van Beaumont, a déli fekvésű Zeeland tartomány fővárosa, Middelburg polgára is.¹⁹⁰ Beaumont Zeeland legfontosabb jogi tanácsadója, ún. „pensionaris”-a volt, később követként képviselte Hollandiát. A leideni egyetemen tanult jogot, és verseket is ott kezdett írni. Egyik versgyűjteményében publikált egy szatirikus epigrammát egy nagyképű, potyaleső vendégről, Martialis-versek alapján. A költeményt 1625-ban írta egy valóban létező, Thys nevű férfiről (sajnos pontos nevét nem ismerjük). Ez a vendége be-képzelt ember volt, azt hitte, hogy mindent tud a politikáról és a világról és Bethlen hatalmáról is határozott véleménnyel rendelkezett. Beaumont leírása szerint:

Thys, ghy weet het soo te maken, dat ghy
met al uwe snack,
Daghelijcks den kost kont rapen, en
geraken aen den back.
Wonder weet ghy te versieren, of het sluyt
of niet en sluyt,
Stout, met ongebloosde kaecken geeft ghy
't al vor waerheyd uyt.
Ghy weet al den Raed der Turcken of ghy
van Divano waert:
Ghy maeckt voor de macht van Gabor
Keyser Ferdinand vervaert.¹⁹²

Thys, te jól tudod, hogy kell a fecsegéssel
jóllakatni másokat.

Mindent úgy tudsz szépíteni, ahogy érde-
ked kívánja, nem számít, mi a valóság.
Szemrebbenés nélkül mindenről tudsz úgy
beszélni, mintha az lenne az igazság.

Mindent tudsz a török tanácsról, mintha a
díván tagja lennél:

Azt állítod, hogy [Bethlen] Gábor hatal-
mától még [II.] Ferdinánd császár is fél.

Huygens és van Beaumont sorai alapján világos, hogy Bethlen és a magyaror-szági események mindennapi beszélgetési témát jelentettek a holland politikai körök számára. A két példából mindenesetre tisztán látható, hogy nemcsak a németalföldi elit körökben forgott Bethlen neve, hanem a kevésbé művelt em-berek is figyelték a magyarországi és erdélyi eseményekre.

De mi volt az eredménye ennek az információhullámnak? Hogyan fejlődött a Magyarországról és Erdélyről alkotott kép a Holland Köztársaságban 1618 és 1626 között? A holland közönség – ahogy fentebb ezt bemutattam – sokat tu-dott, vagy tudhatott Magyarországról és Erdélyről. Bethlen Gábor mégis rejtély maradt a hollandok számára, még a társadalom legmagasabb szintjein, a poli-tikusok köreiben is. A kimagasló jelentőségű holland politikus, kém és törté-netíró Lieuwe Aitzema (1600–1669) tollából született egy rendkívül kritikus,

¹⁹⁰ Nieuw Nederlandsch biografisch woordenboek. I. i. m. 262–263. A versről lásd: Gedichten van Simon van Beaumont. Ed. Johannes Tideman. Utrecht 1843. 109.

¹⁹¹ *Simon van Beaumont: Horae succisivae, Tyt-snipperingen, vande jonckheyt, tot in den ouderdom: Vermeedert met de rijmen ende versen van de jaren 1638 ende 1639.* Rotterdam 1640. 102.

szatirikus és szórakoztató mű a holland politikatörténetről, amelyben a hágai politikai központ Bethlenhez kapcsolódó külpolitikáját is ábrázolta. Erről közeli ismeretekkel rendelkezhetett, hiszen 1624-ben a „Hof van Holland”-nak, Holland tartomány legmagasabb jogi testületének dolgozott, amely a helytartónak és az országgyűlésnek is adott jogi tanácsokat. Aitzema a következő anekdotát jegyzi fel 1624-ből: „also Prince Maurits somtijds soude gheseyt hebben / hij twijfelde ofter oock een Betleem Gabor was.” (Aztán Móríc herceg egyszer mintha azt mondta volna, hogy sokszor kételkedett abban, létezik-e egyáltalán Bethlen Gábor.) Amikor azonban Bethlen mégis küldött egy követet, Aitzema ezt így értékelte: „Bethleem heefte in dese tijd oock alhier willen bethoonen dat hy noch leefte.” (Bethlen mostanában nálunk is be akarta bizonyítani, hogy még életben van.) Orániai Móríc kétkedését Aitzema azzal magyarázta, hogy a herceg több híresztelést hallott Bethlenről, mint amennyi konkrét politikai eredményt látott az erdélyi fejedelemtől. A holland helytartó állítólag még azt is hozzátette: Magyarország mégis nagyon messze van Hollandiától...¹⁹²

Magyarországról és Erdélyről mégis az a nagyon pozitív kép maradt fenn a Bethlen korszakban is, amelyet Van Meteren leírt először 1608-ban. Annak ellenére, hogy Hugo Grotius (1583–1645) egy 1639-es levelében elítélőleg nyilatkozott Bocskai, Bethlen és I. Rákóczi György kettős politikájáról,¹⁹³ máskor nagyon pozitívan írt a magyarokról. Híres jogi művei mellett történelmi tanulmányokat is írt; egyik jeles munkája a holland történelemről először csak halála után, 1658-ban jelent meg latinul.¹⁹⁴ Ebben a könyvben leírja Bocskai hőstetteit: egy Bocskai-kiáltványt, a török koronázást és a fejedelem végrendeletét mind meg lehet találni a szövegben, valószínűleg Van Meteren könyve alapján. Grotius is a vallásszabadság védelmében folytatott harcként látta a felkelést: Bocskai ezek szerint sikeresen harcolt a lelkiismereti szabadságért és védte szabadságjogait a Habsburgok ellen.¹⁹⁵ Ez a pozitív kép a latin kiadáson és annak francia fordításán keresztül Európában is tovább terjedt.¹⁹⁶ Ebből is látszik, hogy a Van Meteren-féle Magyarország- és Erdély-kép hatása még ötven év után is nagyon erős volt.

A Holland Köztársaság, amelyre úgy tekinthetünk, mint a magyarországi és erdélyi hírek egyik legfontosabb fogyasztójára és terjesztőjére 1619 után, az

¹⁹² *Lieuwe van Aitzema*: Saken van Staet en Oorlogh. 'sGravenhage 1669. 150–151.

¹⁹³ „Van Ragosky ben ick twijffelende. Hij gaet seer dobbel op de maniere van Botskai ende Gabor.” (1639. nov. 26. Grotius levele N. van Reigersberchnek.). *Hugo de Groot*: Briefwisseling van Hugo Grotius. X. Ed. by B.L. Meulenbroek. Den Haag 1976. 774.

¹⁹⁴ *Hugo Grotius*: Annales et historiae de rebus Belgicis. Amsterdam 1658. Holland kiadása: *Hugo Grotius*: Nederlandsche jaerboeken en historien. Amsterdam 1681.

¹⁹⁵ *Grotius, H.*: Nederlandsche jaerboeken i. m. 542.

¹⁹⁶ *Hugo Grotius*: Annales et histoires des troubles du Pays-Bas. Amsterdam 1662. 594.

európai információhálózatában elfoglalt szerepe és funkciója miatt fontos pozíciót töltött be a kora újkori diplomáciai rendszerben. A Magyarországgal és Erdéllyel kapcsolatos ismeretek már 1619 előtt is jelen voltak, Bocskai hatékony külpolitikai reprezentációja, Van Meteren munkája és Haga diplomáciai tevékenysége miatt. A Magyarországról és Erdélyről alkotott kép 1619 utáni változása mégsem egyezett Bethlen és udvara eredeti szándékával: olyan alakot, funkciót és jelentést kapott, amely támogatni és legitimálni tudta a holland külpolitikai stratégiát vagy éppen belpolitikai célokat szolgált a spanyolok elleni háború folytatásának kérdésében. Noha a fejedelem külpolitikája csak részben váltotta be reményeiket, továbbra is úgy gondoltak a magyarokra, mint egy bátor nemzetre, amely a lelkiismereti szabadságért harcol és védi szabadságjogait a Habsburgok zsarnoksága ellen.